marife
dini araştırmalar dergisi
Turkish Journal of Religious Studies
cilt / volume: 26 • sayı / issue: 1 • yaz / summer 2026

Filistin Edebiyatında Anahtar Metaforu

The Key Metaphor in Palestinian Literature

Murat Göçer

Öğretim Görevlisi Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagatı
Lecturer PhD, Necmettin Erbakan University, Ahmet Keleşoğlu Faculty of Theology, Department of Arabic Langu-age and Rhetoric
Konya / Türkiye
muradgocer@erbakan.edu.tr | https://orcid.org/0009-0002-0438-8228

Article Type / Makale Tipi
Research Article / Araştırma Makalesi

DOI: 10.33420/marife.1864235

Article Information / Makale Bilgisi
Received / Geliş Tarihi: 15.01.2026
Accepted / Kabul Tarihi: 10.06.2026
Published / Yayın Tarihi: 30.06.2026

Cite as / Atıf: Göçer, Murat. "Filistin Edebiyatında Anahtar Metaforu". *Marife* 26/1 (2026) 57-85. https://doi.org/10.33420/marife.1864235

Plagiarism / İntihal: *This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.*

Copyright / Telif Hakkı: *"This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) International License." / "Bu makale Creative Commons Alıntı-GayriTicari-Türetilemez 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır."*

Filistin Edebiyatında Anahtar Metaforu

Özet

İnsanlar anlatmak istediklerini farklı biçimlerde karşıdakine iletirler. İç dünyalarında var olanları aktarırken düşünceleri ve hisleri kelimelere dökülür, cümlelerde ete kemiğe bürünür. İnsan bazen olanı, düşündüklerini dolaysız olarak direkt anlatır bazen de teşbihin, istiarenin, sembollerin, metaforların arkasına sığınarak dile getirir. Bu hislerini simgelerle anlatmak isteyişinin, gizemin puslu dünyasında gezinmesinin farklı sebepleri olabilir. İnsan var oldukça kendisini ifade etmekten kaçınamaz. Bu ihtiyaç edebiyat dünyasında yazarın da kaçınamayacağı bir gerçekliktir. Yazın var oldukça sembolik anlatımda mutlaka var olmayı sürdürecektir. Şiirde, hikâyede, romanda, diğer edebi türlerde yazar bazen edebî kaygılarla bazen de içinde yaşadığı toplumun gerekliliklerileyle bazen siyasi baskılarla semboller, metaforlara gereksinim duyacaktır.

1948 yılında Filistin halkının yaşadığı Nekbe yani Büyük Felaket'in öncesinde ve sonrasında yaşananlar Filistin halkında büyük yaralar açmıştır. İngilizlerin manda yönetimi dönemindeki haksızlıklarına, Yahudi çetelerin terör eylemlerine, İngilizlerin desteğiyle Siyonistlerin topraklarını ele geçirme çabalarına; ayrıca Nekbe'den sonra topaklarından sürülüşlerine karşı Filistinliler silahlı mücadeleye başlamışlardır. Silahlı mücadele ile birlikte edebiyat alanında da mücadele etmenin önemini fark ederek bu alanda faaliyete başlamışlardır. Çünkü yaşananları yazı ile kayıt altına almak; Filistinli kimliğini koruyabilmenin, mücadele ruhunu diri tutabilmenin yegâne yolu olarak görünmektedir. Bunun farkında olan Nekbe öncesi İbrahim Tukan, Abdürrahim Mahmûd, Ebû Selmâ gibi yazarlar, sonrasında ise Gassân Kenefânî, Ali Fûde, Nuh İbrahim, Naci Ali, Seyfuddin el-Îrânî, Semira Azzâm, Mahmud Derviş gibi yazarlar Siyonizm'in karşısına dikilip kalemleriyle mücadele etmiştir. Bu edebî mücadeleyi Gassân Kenefânî, Direniş Edebiyatı (أدب المقاومة) diye isimlendirmiştir. O, kitaplarında silahlı mücadelenin yanında kalemle mücadelenin önemine dikkat çekmiştir. Kenefânî, Siyonistlerin silahla ele geçirmeye çalıştıkları Filistin topraklarını konu edinmenin yanı sıra edebiyat, medya yoluyla hakikatleri çarpıtma, Filistinlileri köksüzleştirme, cahil bırakma çabalarına dikkat çekerek bunun karşısında yapılacak bütün faaliyetlere "Direniş Edebiyatı" demiştir. Filistin'de yaşanan süreçleri ifade için Nekbe Edebiyatı (أدب النكبة), Diaspora Edebiyatı (أدب الشتات), Sürgün Edebiyatı (أدب المهجر), Dönüş Edebiyatı (أدب العودة) gibi farklı kavramlar da kullanılmıştır.

Nekbe öncesi verilen eserlerde işlenen konular düşmana karşı direniş, mücadele azmi, İngilizlerin istibdadı, Siyonist çetelerin zulmü, hileleri, halkın çektiği acılar, Nekbe sonrasında ise işlenen katliamlar, topraklarının farklı desiselerle gasp edilişi, evlerinden sürülüşleri, gurbet, elden çıkan varlıklar, mültecilerin trajedileri, İslam ülkelerinin kendilerini yalnız bırakmalarının yüreklerinde açtığı yaralar, vatana dönüş ümitleri ve bunun hakları olduğuna olan inançları olmuştur.

Filistinli yazarlar eserlerinde Bağdat ve Kurtuba gibi şehirlere, Hz. Ömer, Târık b. Ziyâd gibi tarihi şahsiyetlere, nehir, deniz, Yafa portakalı, anne, sevgili, çadır, ev, kapı, anahtar, karpuz, köprü gibi imgelere metafor olarak başvurmuşlardır. Nekbe öncesi ve sonrasında Filistinli yazarların eserlerinde işledikleri konular bu ve buna benzer sembollere anlatılmıştır.

Bütün bu semboller içerisinde anahtar, Filistinliler için önemli sembollerden biri olmuştur. Nekbe'den sonra yerlerinden edilmiş, sürgünde yaşayanlar için "anahtar" simgesi çok büyük anlam ifade etmektedir. Birçok aile yurtlarına dönüşün ifadesi olan anahtarlarını ya bir sandıkta muhafaza etmiş ya da kadınlar onu bir gerdanlık gibi boyunlarında taşımıştır. Anahtarlarını takacakları bir ev, bir kapı kalmasa da anahtarların yanlarında oluşu, ona dokunup hissetmeleri geri dönüş hayallerini diri tutan önemli bir dayanak ve direnç kaynağıdır. Çünkü bu anahtar kimliğini kaybetmemenin ve topraklarına bağlılığın sembolüdür.

Filistinli yazarların yazdığı şiirlerde, hikâyelerde, romanlarda, diğer edebi eserlerde anahtar bazen bir sancak olmuştur. Bazen de vatanın simgesi olan anahtar, hakikati düşmanın gözüne sokarcasına gözüne saplanan bir silaha dönüşmüştür. Kimi zaman ise vatan hasretiyle yanan göğsü süsleyen, dinginleştiren bir gerdanlığa dönüşmüştür. Anahtar Filistin Edebiyatı'nda maddi bir eşya olmaktan çıkarak özgürlüğün, izzetin, vatanın, mücadelenin, kimliğin, aşkın kendisi olmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Arap Dili ve Belagatı, Filistin Edebiyatı, Direniş Edebiyatı, Nekbe Edebiyatı, Anahtar Metaforu*

The Key Metaphor in Palestinian Literature

Summary

People utilise a variety of methods to convey their messages. As they project what lies within their inner worlds, their thoughts and feelings flow into words, taking shape within sentences. In some cases, individuals articulate their thoughts explicitly, while in others, they employ similes, metaphors, symbols, and allegories. There can be various reasons for this desire to express feelings through symbols and to wander through the misty world of mystery. As long as humanity exists, it cannot avoid self-expression—a reality a writer cannot escape either. As long as literature exists, symbolic expression will undoubtedly co-exist with it. In poetry, short stories, novels, and other genres, writers will always find a need for symbols, driven sometimes by artistic concerns, sometimes by societal necessities, and at times, by political pressures. The events preceding and following the Nakba (Great Catastrophe) experienced by the Palestinian people in 1948 have had a profound impact on the region. Palestinians resorted to armed resistance in response to the injustices perpetrated by the British Mandate, the terrorist activities of Jewish gangs, the Zionists' endeavours to seize their land with British support, and their subsequent expulsion. Acknowledging the significance of both literary and armed resistance, they initiated operations in this domain, as recording events in written form appeared to be the sole means of preserving Palestinian identity and maintaining the spirit of struggle. This awareness is evidenced by the actions of pre-Nakba writers such as Ibrahim Tuqan, Abd al-Rahim Mahmoud, and Abu Selma, followed by Ghassan Kanafani, Ali Fudah, Nuh Ibrahim, Naji al-Ali, Saif al-Din al-İrani, Samira Azzam, and Mahmoud Darwish, who courageously opposed Zionism through their literary works. Ghassan Kanafani termed this cultural warfare "Resistance Literature" (أدب المقاومة). In his books, Kanafani highlighted that fighting with the pen is just as crucial as armed struggle. He referred to all activities against the Zionists' attempts to distort truth through media, to uproot and keep Palestinians ignorant, and to seize lands by force as "Resistance Literature." A number of concepts have been employed to articulate the processes occurring in Palestine, including Nakba Literature (أدب النكبة), Diaspora Literature (أدب الشتات), Exile Literature (أدب المهجر), and Return Literature (أدب العودة). Themes explored prior to the Nakba include resistance against the enemy, determination to fight, British tyranny, the oppression of Zionist gangs, and the suffering of the people. In the aftermath of the Nakba, the subjects addressed encompassed massacres, the usurpation of lands, expulsion, exile, the loss of possessions, the tragedies of refugees, the emotional impact of abandonment by Islamic countries, aspirations for return, and the belief that this right was fundamentally theirs. In their literary works, Palestinian writers have employed a variety of metaphors, including cities like Baghdad and Cordoba, historical figures such as Omar ibn al-Khattab and Tariq ibn Ziyad, and images such as rivers, seas, Jaffa oranges, mothers, lovers, tents, homes, doors, keys, watermelons, and bridges. The thematic elements explored prior to and following the Nakba have been articulated through these and analogous symbols. Among all these symbols, the key has become one of the most significant icons for Palestinians. For those displaced after the Nakba and living in exile, the "key" carries immense meaning. Many families retained their keys, which symbolised their return, in a box, or women wore them around their necks as a necklace. Despite the absence of a dwelling or door to which they could attach them, the mere possession of these objects provided a significant source of support and resistance, sustaining their aspirations for return. This key is regarded as a symbol of maintaining one's identity and attachment to the land. In the poems, stories, and novels of Palestinian writers, the key sometimes transformed into a banner. At other times, as the symbol of the homeland, it turned into a weapon thrust into the enemy's eye, forcing them to confront the raw truth. In other instances, it became a necklace that adorns and soothes the chest burning with longing. In the context of Palestinian literature, the key has evolved from a mere material object to a symbol representing a broader conceptualisation of freedom, dignity, homeland, struggle, identity, and love itself.

Keywords: *Arabic Language and Rhetoric, Palestinian Literature, Resistance Literature, Nakba Literature, Key Metaphor*

Giriş

Filistin edebiyatı, sürgünün, kaybın, direnişin ve umudun edebî bir yansımasıdır. Özellikle 1948 Nekbe'sinden sonra Filistinli yazar ve şairler, katlanılan haksızlıkların, yaşanan zorunlu göçlerin birey ve toplum üzerindeki etkilerini çeşitli metaforlar aracılığıyla dile getirmiştir. Bu metaforlar arasında anahtar, Filistin

edebiyatında en dikkat çekici ve en güçlü sembollerden biri olarak temayüz etmektedir. Evlerinden ayrılmak zorunda kalan Filistinlilerin yanlarında götürdükleri anahtarlar, zamanla yalnızca fiziksel bir nesne olmaktan çıkıp kaybedilen yurdun, geri dönüş umudunun ve kuşaklar boyunca aktarılan Filistinli olma ruhunun simgesine dönüşmüştür. Filistin direniş kültürünün özü olan toprağa ve kimliğe sadakatle tutunma yani sumûd, edebiyatta anahtar imgesiyle somutlaşmıştır. Anahtarı saklamak, sömürgecinin "zamanla unutacaklar" tezine karşı edebî, kültürel ve varoluşsal bir direnişin ruhu olmuştur. Şiirlerde, romanlarda ve hikâyelerde karşılaşılan anahtar metaforu, Filistin halkının kimlik mücadelesini ve aidiyet duygusunu görünür kılan önemli bir anlatım aracıdır.

Literatür taraması neticesinde, Türkiye'deki akademik çalışmalarda Filistin edebiyatındaki anahtar metaforunun müstakil olarak ele alınmadığı görülmüştür. Bu çalışma, söz konusu boşluğu doldurmayı hedeflemektedir. Bu çalışmanın anahtar imgesinin Filistinliler nezdinde ne ifade ettiğinin anlamlandırılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiş olup doküman incelemesi tekniğinden yararlanılmıştır. Araştırma kapsamında Filistin edebiyatında yer alan anahtar metaforu şiirler, hikâyeler, romanlar, makaleler ve akademik çalışmalar üzerinden incelenmiştir. Bu sebeple araştırma, Filistin edebiyatında anahtar metaforunun belirli eserler ve yazarlar üzerinden incelenmesi ile sınırlıdır. Çalışmada tüm Filistin edebiyatı kapsanmamış, konu ile doğrudan ilişkili olduğu düşünülen Arapça ve Türkçe eserler, akademik kaynaklar değerlendirmeye alınmıştır. Arap dünyasında bu konuyla ilgili ilham kaynağı olacak az da olsa çalışmalar yapılmıştır. Cihad Süleyman el-Mısrî'nin kaleme aldığı *Ramzıyyetu miftâhıl 'avde fi'l-edebiyyâtı'l-mer'etı'l-filıstîniyyetı'l-lâcie ve in'ıkâsıhâ fî 'âmâlı'l-mubdı'înı'l-filıstînıyyîn* adlı eseri ufuk açıcı olmuştur. Bunun dışında gazete ve dergilerde yazılmış köşe yazıları ve makalelerden de istifade edilmiştir.

Garazu'd-Dîn Câzî'nin "Bedenler yok olur, fanidir. Sıcaklığına büründüğümüz, kefiyesi ile umre yapacağımız, bizi duygusal, kültürel, düşünce bazında büyüten ve davamızı bağladığımız anahtarların ifadesi olan cümleler baki kalacak. Hanzala, Filistin poşusu ve anahtar, bu üç sembol hep hatıralarımızda canlı dursun, dönüş yolumuzu aydınlatan bir kandil olsun diye cümlelerde var olacak"[1] diyerek önemine vurgu yaptığı, vatana dönüş edebiyatının en belirgin sembolü olan[2] anahtar imgesi, onun milli hafıza, sürgün ve direniş kavramlarıyla olan ilişkisi bu çalışmada analiz edilip yorumlanmaya ve metaforun edebî metinlerdeki sembolik kullanımı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

[1] Garazu'd-Dîn Câzî, "en-Nekbe ve delâlâtuhâ fi'l-edebi'l-filıstînî", *Mecelletü'l-Edeb* 71 (Mayıs 2025), 82.
[2] Sultan Şimşek, *Edebü'l-'Avde Kavramı ve İlyas Hûrî'nin Bâbü'ş-Şems Romanı* (İstanbul: Demavent Yayınları, 2020), 18.

1. Edebiyatta Sembolik Anlatım ve Filistin Direniş Edebiyatında Semboller

Semboller, yeryüzünde var oldukça insanın kullanmaktan geri duramadığı, bir şeyi söylemek isterken yardımına başvuracağı ifade biçimlerinden biridir. İlk dönem insanlarının bir şeyi işaret ederken kullandıkları belki bir resim belki bir ses ya da mimik idi. Ancak insan zaman ilerleyip daha çok yolla kendini ifade etme biçimlerini keşfettikçe konuşma ya da yazmada daha çeşitli ve gizemli semboller kullanmıştır. Sembollerin kullanımı edebiyatçılar nezdinde büyük ilgi görerek yazım biçimlerini zenginleştirmiş, derinlik kazandırarak direkt söylemek istemediklerini başka bir şey üzerinden aktarabilme imkânı sağlamıştır.

Sembolün Arapça karşılığı bazen الرمز bazen de الترميز olarak kullanılmaktadır. Bu kelime Arapçada edebi tanımıyla değil sözlükteki 'bir şeye işaret etmek ya da direkt kendisini kastetmeden ifade etmek' anlamıyla kullanılmıştır.[3] Sembol, erken dönemde "Mırıldanma benzeri gizli bir ses çıkarmaktır. Bu net anlaşılmayacak bir şekilde dudağın hareket ettirilmesiyle ya da gözle, kaşla, ağızla, elle bir şeyi ima etmek suretinde olur" diye tanımlanmıştır.[4] الرمز kelimesini sözlük anlamı dışında ıstılahî anlamda *Nakdu'n-nesr* isimli kitabında ilk kullanan kişi Kudâme b. Cafer olmuştur.[5] Bu kavramı; "Sözün gizlenen kısmıdır. Aslı neredeyse anlaşılmayacak derecede gizli bir sestir. Konuşan kişi remzi, sözünü herkesin değil sadece bazılarının anlamasını istediğinde kullanır. Bunun için kelimeye ya da harfe kuşlardan, vahşi hayvanlardan, diğer türlerden bir isim verir ya da harflerden birini sembol yapar. Anlatmak istediği kişiye bu sembolün ne anlama geldiğini bildirir. Böylece başkalarına gizli ve şifreli kalan söz aralarında anlaşılır olur"[6] diye tarif etmiştir.

Edebiyatın bütün biçimleriyle gelişmesinden sonra sembol; "Kendisiyle alakalı birçok başka anlama sahip kelime ya da ibaredir. Kullanıldığında bununla işaret edilmek istenen anlam ne olursa olsun ilk görüldüğünde akla birincil anlamı gelir."[7] , "Zihindeki çağrışımlarla herhangi bir şeye dönüşen soyut işaretlerden bir ifade biçimidir."[8] ya da "Sembol, doğrudan belirlenemeyen bir anlamı benzetme ve ima yoluyla aktaran sözel bir yapıdır; cümledeki sözel unsurlar açıklayıcı anlatımın sınırlarını aşarak duygu ile düşüncenin bileşimini sağlar."[9]gibi tanımlar yapılmıştır.

Turan Karataş sembolü şöyle tarif eder: " Simge, remz, timsal. Eşya âleminden ya da tabiattan alınarak bir toplumun ya da kavmin hafızası mesabesinde olan tarihî akış ve birikim içinde özel bir anlam kazanan ve bir duygu ve düşüncenin anlatımında kullanılan işaret yahut sözler. Diğer bir tanımla "ilişki, çağrışım, gele-

[3] Muhammed Fettûh Ahmed, *er-Remzü ve'r-remziyye fi'ş-şi'ri'l-mu'âsır* (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1984), 8.
[4] İbn Manzûr, *Lisânu'l-'arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1994), 5/359.
[5] Derviş el-Cundî, *er-Remziyyetü fi'l-edebi'l-'arabî* (Kahire: Dârun-Nahdatı Mısr, 1958), 13.
[6] Kudâme b. Câfer, Tahkik: Dr. Tâhâ Hüseyin Bek, Abdülhâmîd el-'Ibâdî, *Nakdü'n-nesr* (Kahire: Matbaatü'l-Emîriyyeti Bûlâk, 1941), 68.
[7] İbrahim Fethi, *Mu'cemü'l-müstalahâti'l-edebiyye* (Tunus: el-Müessesetü'l-'Arabiyyetu li'n-Nâşirîni'l-Mübdi'în, 1986), 171.
[8] Abdülkâdir Feydûh, *Delâiliyyetü'n-nassı'l-edebî* (Cezair: Dîvânü'l-Matbû'atü'l-Câmi'ıyye, 1993), 12.
[9] Muhammed Fettûh Ahmed, *er-Remzü ve'r-remziyye fi'ş-şi'ri'l-mu'âsır*, 41.

nek veya benzerlik dolayısıyla bir şeyi bir başka şeyle temsil etme, gösterme ya da ima etme."[10]

Edebiyatta sembolik anlatımdan maksat temsili bir anlatımda iki şey arasında bir benzerlik üzerinden ilişki kurmaktır. Mecaz, istiare, alegori, eğretileme, metafor gibi temsili anlatımlar sembolik bir anlatım tarzıdır. Bu kelimeler arasında farklar bulunsa da bazen birbirinin yerine kullandığı görülmektedir. Bu kavramlar içerisinden metafor, meta: öte ve pherein: taşımak, yüklenmek kelimelerinden oluşan ve "bir yerden başka bir yere taşımak, götürmek" anlamında kullanılan bir ifadedir. Metafor artık doğal, fiziki anlamından ayrılıp kalıcı başka bir anlama ya da bir düşünceye dönüşür.[11] Biz bu çalışmamızda anahtarı bir metafor olarak ele almaya ve ona yüklenen anlamlara değinmeye çalışacağız.

"Anahtar Metaforu" aslında bütün kültürlerde var olan bir gerçekliktir. Bazen anahtar gaybın bilinmezliklerine, bilgiye, bilgeliğe açılan bir kapıdır bazen de özgürlüğün ve bir şeye sahip olma duygusunun sembolüdür. Anahtarın cepte oluşu güvenin, anahtarı yitirmek huzursuzluğun işaretidir. Edebiyatımızda Fahruddin Râzî'nin *Mefâtîhu'l-'ulûm*, Muhyiddîn İbn 'Arabî'nin *Mefâtîhu'l-gayb,* İbn Kayyim el-Cevziyye'nin *Miftahu dâri's-sa'âde*, Muhammed Fuâd Abdülbâkî'nin *Miftâhu künûzi's-sünne* eserlerindeki isimlendirmelerde kullanılan anahtar insan zihninde oluşturduğu yeni anlamlarıyla tam da metaforik bir kullanıma sahiptir.

Metafor, bir kavramı veya nesneyi başka bir şeyle ilişkilendirerek ya da benzeterek anlatıma zenginlik katan ve daha etkili hale getiren bir dil sanatıdır. Metafor mesajın anlamını derinleştirir ve okur üzerinde duygusal bir etki oluşturur. Sözcükleri ve ifadeleri, bilinen anlamlarının ötesine taşıyarak yeni anlamlar var etmeye imkân tanır.[12]

Metafor edebiyatta yazara yeni imkânlar sunar, onu hisler dünyasındaki gerçekliğin ve aklın duvarlarının ötesine yolculuk yapabileceği yeni boyutlara taşır.[13] Semboller, metaforlar aracılığıyla daha geniş çağrışımlar uyandırmasına imkân sağlar. Meramını dile getirmek için yazar temsili anlatım biçimlerini temel yapı taşı kabul ederek direkt anlatmak yerine telmih ve imayı kullanır.[14]

Yazarlar farklı amaçlarla semboller üzerinden anlatımı tercih ederler. Âşık, mâşûkunu dillerden ve kem gözlerden koruma arzusu ile sembollere sığınırken siyasi baskının ağır olduğu yerlerde yazar farklı saiklerle sembollere başvurur.[15]

Arap yazarlar arasında sembolik anlatım tarzına fazlasıyla teveccüh olmuştur. Ancak yazarlar, Avrupa'daki benzerlerinden farklı biçimlerde kendi iç dinamiklerinin, toplumsal ihtiyaç ve problemlerinin etrafında şekillenen bir kullanımla imgelerden istifade etmiştir. Özellikle Filistin'de yaşanan acılar, baskılar ve zulüm

[10] Turan Karataş, *Edebiyat Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Sütun Yayınları, 2011), 514.
[11] Mehmet Harmancı, *İslam Felsefesinde Metaforik Üslûp* (Ankara: Hece Yayınları, 2012), 25.
[12] Yasemin Uzun, "İhap Hulusi Görey'in Banka Afişlerinde Metafor ve Alegorik Anlatım", *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi* 1 (2025), 97.
[13] Rulâ Yûsuf Subhî Usfûr, *er-Remzü fi'ş-şi'rı'l-filıstînıyyı'l-mu'âsır* (Ürdün: Ürdün Üniversitesi, Doktora Tezi, 2013), 11.
[14] Turan Karataş, *Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, 516.
[15] Rulâ Yûsuf Subhî Usfûr, *er-Remzü fi'ş-şi'rı'l-filıstînıyyı'l-mu'âsır*, 19.

sebebiyle kendi topraklarından, evlerinden edilmiş insanlar birçok sembolik değere tutunarak köklerinden kopmamanın mücadelesini vermiştir. [16]

Siyonistler, Filistin'in aslî sahiplerini topraklarından kovup buraları ele geçirmek ve kanunsuz Yahudi yerleşim yerleri kurmak için yığınlarca haksızlık yapmıştır. Bu haksızlıklar karşısında işgal edilmiş toprakların sahibi olan yazar ve şairlerin vatan ve buna bağlı simgelere yoğun bir şekilde başvurmaları gerçekçi bir duruş ve bir gereksinimin tezahürüdür.[17]

İngilizlerin yazarlar üzerindeki istibdadı ve sonrasında İsrail'in uyguladığı baskılar, gözaltına alma, hapse atma, işkence, sürgün etme, suikast düzenlenmek ve öldürmek gibi yöntemler Nekbe öncesinden bu yana uygulanan zalimane yöntemlerdir.[18] Bu da edebiyatçıları semboller üzerinden anlatıma iten etkenlerden biri olmuştur. Habîb Kahvecî, Mahmud Derviş, Tevfik Zeyyâd, Semih Kâsım gibi birçok yazar tutuklanmıştır. Gassân Kenefânî, Ali Fûde, Kemal Nâsır, Abürrahim Mahmûd, Nuh İbrahim, Naci Ali gibi yazar ve sanatçılar suikastlarla öldürülmüştür.

Berfoor Vaadi ve ikinci dünya savaşının sona ermesiyle Filistinli yazarların İngiliz işgaline, dünyanın farklı yerlerinden göç eden Yahudi tehlikesine karşı Filistin kimliğini korumaya ve yaklaşan büyük tehlikelere dikkat çekmeye çabaladıklarını ve halkın onların etrafında mücadele ruhuna eriştikleri görülebilir. İbrahim Tukan (1905-1941), Abdürrahim Mahmûd (1913-1948), Ebû Selmâ yani Abdülkerim el-Kermî (1909-1980) gibi yazarlar bu dönemin önemli isimleridir.[19] Filistin tarihinde en önemli yol ayrımı 1948 yılındaki Nekbe'dir. Bundan sonraki süreçte Filistin edebiyatında sürgün, sığınmacı kampları, ülkeden ülkeye savruluşlar gibi yeni acıların ifadesi, daha önce olmayan bir öfke dili görülür. 1967'de yaşanan mağlubiyetle yaşanan acılar daha da katlanmış ve Filistinliler vatan topraklarının ellerinden alındığına şahitlik etmiştir. Bundan sonraki süreçte Filistin Edebiyatında düşmana karşı koyma, direniş ve mücadele kavramları çokça görülmeye başlanmıştır.

Bütün bu süreçlerde ve devamında Filistin edebiyatına Direniş Edebiyatı (أدب المقاومة) demek mümkündür. Bu ifadeyi ilk kullanan kişi Gassân Kenefânî'dir. 1966'da Beyrut'ta ilk defa basılan *Edebu'l-mukâveme fî filıstînı'l- muhtelle 1948-1966* ve 1968'de basılan *el-Edebu'l-filıstînıyyı'l-mukâvim tahte'l-ıhtilâl 1948-1968* isimli kitaplarında bu ismi kullanmıştır. Bundan önceki dönemlerde yazılanlar da direniş kapsamında olsa da bunu ilk kavramlaştıran Gassân Kenefânî olmuştur.[20] Bundan sonraki süreçlerde kullanılan Nekbe Edebiyatı (أدب النكبة), Diaspora Edebiyatı (أدب الشتات) , Sürgün Edebiyatı (أدب المهجر) , Dönüş Edebiyatı (أدب العودة) gibi kavramların çatısı direniş edebiyatı olmuştur.[21]

[16] Abdülkâdir Feydûh, *Delâiliyyetü'n-nassı'l-edebî*, 22-23.
[17] Sâir Yûsuf 'Avde, "Edebü'n-nekbe", *Mecelletü'l-Edeb* 71 (Mayıs 2025), 70-71.
[18] Gassân Kenefânî, *el-Edebü'l-filıstînıyyi'l-mukâvım tahte'l-ihtilâl 1948-1968* (Beyrut: Muessesetü'l-Ebhâsil-'Arabî, 1987), 31-39.
[19] Yûsuf Hıddînî, *Mevsû'âtü'ş-şi'ri'l-filıstînî* (Dımaşk: Tûtûl li't-Tıbâ'a ve'n-Neşr, 2021), 8.
[20] Gassân Kenefânî, *el-Edebü'l-filıstînıyyi'l-mukâvım tahte'l-ihtilâl 1948-1968*, 14-16.
[21] Ramazan Ömer, "Edebü'l-'avde; Kırâe fî delâlâti'l-'unvân ve ırtıbâtihâ", *Şarkiyat Mecmuası* 46 (2025), 361.

Direniş edebiyatı ile vatana dönüş edebiyatı bu süreçte iç içe geçmiştir. İlerleyen yıllarda yapılan anlaşmalarda 1948'de topraklarından zorla çıkarılan Filistinlilerin hakları hep görmezden gelinmiştir. Bundan dolayı Filistin edebiyatında direniş ve vatana dönüş olgusu kök salmıştır. 1967'e kadar vatana dönmekten bahseden yazarlar dönüşün gerçekleşeceğine dair kesin bir inançla bunu dile getirirken 1967'de Doğu Kudüs'ün işgalinden sonra dönüşün giderek zorlaşması ile direniş edebiyatı devam etmekle birlikte (أدب العودة) dönüş edebiyatı, (أدب حلم العودة) dönüş hayalinin edebiyatına evrilmiştir.[22]

Bütün bu adlandırmalar ne sebeple verilirse verilsin konuların ana ekseni gurbet, gasp edilmiş topraklar, elden çıkan varlıklar, mültecilerin trajedileri, vatana dönüş ümitleri ve bunun hakları olduğuna olan inançları olmuştur.

Filistinli yazarlar bazen Bağdat, Kurtuba, Gırnata, Hz. Ömer, Târık b. Ziyâd, Şehrâzâd gibi tarihi simgelere bazen sabah, gece, nehir, deniz, ceylan, Yafa portakalı, tilki, çekirge gibi tabii metaforlara bazen de anne, sevgili, baba, çocuk, acı kahve, çadır, ev, kapı, anahtar, Hanzala, Filistin Kefiyesi, karpuz, köprü gibi metaforlara başvurarak yaşadıkları sürgünleri, topraklarının gasp edilişini, Siyonistlerin, İngilizlerin zulüm ve hilelerini, evlerine, yurtlarına hasretlerini, bir gün mutlaka döneceklerine olan inançlarını, Filistinli kimliğine olan bağlılıklarını ifade etmiştir.[23]

1.1.Filistin Şiirinde Anahtar Metaforu

Filistin'de anahtarın hikâyesi miladi 636 yılına kadar uzanır. Ebû 'Ubeyde b. el-Cerrâh komutasındaki ordunun Kudüs şehrini altı ay muhasarasının ardından şehrin patriği Halife Hz. Ömer'e şehrin anahtarını teslim etmek kaydıyla Ebû Ubeyde ile anlaşır. Halifenin gelişiyle patrik şehrin anahtarlarını ona teslim eder. [24]

Kudus'ü ikinci kez fetheden Selahaddîn Eyyûbî Kıyamet Kilisesi'nin anahtarlarını 1187 yılında Müslüman bir aileye verir. Kilise, bu aile tarafından sabah açılmakta ve akşam kapatılmaktadır. Geçmişten günümüze devam eden bu gelenek Müslüman toplumların diğer din mensuplarına karşı oynadığı hakemlik rolüne güzel bir örnek olması[25] yanında bu anahtarın hâlâ bu aile elinde olması Filistin'de Müslümanların aidiyetlerine ve köklerine işaret etmesi açısından da önemlidir.

Anahtar Filistinliler için önemli bir semboldür. Özellikle 1948'den sonraki Nekbe'den yani büyük felaketten sonra yerlerinden edilmiş, sürgünde yaşayan, izleri üzeri geri dönmeyi hayal ederken evlerini, arazilerini, zeytinliklerini, portakal bahçelerini kaybedenler için anahtar ve anahtarla kapısını açacakları ev çok büyük anlam ifade etmektedir. 1948'den sonra birçok aile yurtlarına dönüşün ifadesi olan anahtarlarını muhafaza etmiş ve nesilden nesile aktararak direnişi canlı tutmaya çalışmıştır. Çünkü bu anahtar kimliğini kaybetmemenin ve topraklarına

[22] Sultan Şimşek, *Edebü'l-'Avde Kavramı ve İlyas Hûrî'nin Bâbü'ş-Şems Romanı*, 18.
[23] Abdülkâdir Feydûh, *Delâiliyyetü'n-nassı'l-edebî*, 83-127., Garazu'd-Dîn Câzî, "en-Nekbe ve delâlâtuhâ fi'l-edebi'l-filıstînî", 81.
[24] Mîkâîl Maksî İskender, *el-Kudsü 'abra't-târîh* (Kahire: Mektebetü'l-Iskenderiyye, 1972), 46.
[25] Ahmet Türkkan, "Anahtarını İki Müslüman Ailenin Koruduğu Kilise: Kıyamet Kilisesi", *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 10/2 (2013), 236.

bağlılığın sembolüdür. Filistinli şairler eserlerinde anahtar metaforu üzerinden birçok hakikati dile getirmek için şiirler yazmıştır. Aşağıda bu şiirlerden erişebildiğimiz kadarını dile getirip anahtarın yüklendiği sembolik anlamları irdelemeye çalışacağız.

1941 yılında Akka'da dünyaya gelip 2008 yılında vefat eden Mahmud Derviş'in ismi "لِمَاذَا تَرَكْتَ الْحِصَانَ وَحِيدًا"(Atı Neden Yalnız Bıraktın?) olan şiir kitabında okurun dikkatini çeken bu soru, cevabını "أَبَدُ الصَّبَّار" (Kaktüsün Sonsuzluğu) isimli şiirde bulmuştur. Şairin söz konusu şiiri şu şekildedir:

أَبَدُ الصَّبَّارِ
إِلَى أَيْنَ تَأْخُذُنِي يَا أَبِي؟
إِلَى جِهَةِ الرِّيحِ يَا وَلَدِي
وَهُمَا يَخْرُجَانِ مِنَ السَّهْلِ، حَيْثُ
أَقَامَ جُنُودُ بُونَابَرْتَ تَلاًّ لِرَصْدِ
الظِّلَالِ عَلَى سُورِ عَكَّا الْقَدِيمِ
يَقُولُ أَبٌ لِابْنِهِ: لَا تَخَفْ.
لَا تَخَفْ مِنْ أَزِيزِ الرَّصَاصِ! الْتَصِقْ
بِالتُّرَابِ لِتَنْجُو! سَنَنْجُو وَنَعْلُو عَلَى
جَبَلٍ فِي الشِّمَالِ، وَنَرْجِعُ حِينَ
يَعُودُ الْجُنُودُ إِلَى أَهْلِهِمْ فِي الْبَعِيدِ
وَمَنْ يَسْكُنُ الْبَيْتَ مِنْ بَعْدِنَا
يَا أَبِي؟
سَيَبْقَى عَلَى حَالِهِ مِثْلَمَا كَانَ يَا وَلَدِي!
تَحَسَّسَ مِفْتَاحَهُ مِثْلَمَا يَتَحَسَّسُ أَعْضَاءَهُ، وَاطْمَأَنَّ.
وَقَالَ لَهُ وَهُمَا يَعْبُرَانِ سِيَاجاً مِنَ الشَّوْكِ:
يَا ابْنِي تَذَكَّرْ! هُنَا طَلَبَ الْإِنْجِلِيزُ
أَبَاكَ عَلَى شَوْكِ صَبَّارَةٍ لَيْلَتَيْنِ، وَلَمْ يَعْتَرِفْ أَبَداً.
سَوْفَ تَكْبُرُ يَا ابْنِي، وَتَرْوِي لِمَنْ يَرِثُونَ بَنَادِقَهُمْ سِيرَةَ الدَّمِ فَوْقَ الْحَدِيدِ
لِمَاذَا تَرَكْتَ الْحِصَانَ وَحِيداً؟
لِكَيْ يُؤْنِسَ الْبَيْتَ، يَا وَلَدِي،
فَالْبُيُوتُ تَمُوتُ إِذْ غَابَ سُكَّانُهَا
تَفْتَحُ الْأَبَدِيَّةُ أَبْوَابَهَا، مِنْ بَعِيدٍ،
لِسَيَّارَةِ اللَّيْلِ.تَعْوِي ذِئَابُ

الْبَرَارِي عَلَى قَمَرٍ خَائِفٍ وَيَقُولُ

أَبٌ لِابْنِهِ: كُنْ قَوِيّاً كَجَدِّكَ!

وَاصْعَدْ مَعِي تَلَّةَ السِّنْدِيانِ الْأَخِيرَةَ

يَا ابْنِي! تَذَكَّرْ: هُنَا وَقَعَ الْإِنْكِشَارِيُّ عَنْ بَغْلَةِ الْحَرْبِ،

فَاصْمُدْ مَعِي لِنَعُودْ

مَتَى يَا أَبِي؟

غَداً. رُبَّمَا بَعْدَ يَوْمَيْنِ يَا ابْنِي!

وَكَانَ غَدٌ طائِشٌ يَمْضَغُ الرِّيحَ خَلْفَهُمَا فِي لَيَالِي الشِّتَاءِ الطَّوِيلَةِ.

وَكَانَ جُنُودُ يُهُوشُعَ بنِ نونِ يَنْئُونَ قَلْعَتَهُمْ مِنْ حِجَارَةِ بَيْتِهَا.

وَهُمَا يَلْهَثَانِ عَلَى دَرْبِ "قَانَا": هُنَا مَرَّ سيِّدُنَا ذَاتَ يَوْمٍ.

هُنَا جَعَلَ الْمَاءَ خَمْراً. وَقَالَ كَلَاماً كَثِيراً عَنِ الْحُبِّ،

يَا ابْنِي تَذَكَّرْ غَداً.

وَتَذَكَّرْ قِلَاعاً صَلِيبِيَّةً قَضَمَتْهَا حَشَائِشُ نِيسَانَ بَعْدَ رَحِيلِ الْجُنُودِ

Beni Nereye götürüyorsun, baba?

Rüzgârın estiği yönüne, evladım...

Ve ikisi ovadan geçerken Napolyon'un askerlerinin

Akka'nın eski surları üzerindeki gölgeleri gözetlemek için bir tepe kurduğu yerden

Baba, oğluna dedi ki: Korkma!

Korkma kurşun sesinden!

Toprağa yapış ki kurtulasın!

Kurtulacağız ve kuzeydeki bir dağa çıkacağız,

Askerler ailelerine dönünce biz de geri döneceğiz.

— Bizden sonra evde kim oturacak baba?

— Ev şu anki gibi aynı kalacak, evladım!

Organlarını yoklar gibi anahtarını yokladı ve içi rahatladı.

Dikenli çitleri geçerken dedi ki:

Hatırla oğlum! İngilizler, babanı burada bir kaktüs dikenine yatırdı iki gece boyunca, ama asla itiraf etmedi.

Büyüyeceksin oğlum! Sonra onların silahlarını miras alanlara demirin üstündeki kanın hikâyesini anlatacaksın...

— Atı neden yalnız bıraktın baba?

—Eve yarenlik etsin diye, evladım, çünkü evler içinde oturanlar olmadığında ölür...

Sonsuzluk, uzaktan gecenin kapılarını açıyor

Gecenin kervanına.
Bozkır kurtları ürkek bir aya uluyor.
Baba, oğluna şöyle der: Ecdadın gibi güçlü ol!
Benimle birlikte Sindiyan Tepesi'ne tırman.
Hatırla oğlum:
Burada Osmanlı Yeniçerisi savaş katırından düştü,
Diren oğlum, döneceğiz.
— Ne zaman baba?
— Yarın. Belki iki gün sonra, oğlum!

Ama hoyrat yarın kışın uzun gecelerinde artlarında bıraktıkları rüzgârı geveliyordu ağzında.

Yehoşua bin Nun'un askerleri kalelerini inşa ediyordu onların evinin taşlarından.

İkisi de soluk soluğa yürürken Gana yolunda:
Buradan Efendimiz geçmişti bir gün.
Suyu şaraba çevirmişti burada.
Aşktan söz etmişti çokça, hatırla oğlum, yarın hatırla.
Ve haçlı kalelerini hatırla,
Nisan otları kemirmişti onları, askerler çekildikten sonra...[26]

Mahmud Derviş şiirdeki soruyu mazi kip kullanarak sormuştur. Bu soruyla atını, vatanını terk eden her Filistinlinin kefaretini ödediği hatalara işaret etmek istemektedir. Çünkü at, cesaretin, zorluklara tahammülün, sabrın sembolüdür. At sahibine vefanın, sadakatin simgesidir ve terk edilmeyi hak etmez. Ve şiir "Beni nereye götürüyorsun, baba?" sorusuyla başlar. Terk etmek zorunda kaldıkları vatanlardan bilinmez yerlere hareket edeceklerini, rüzgârın önünde savrulacaklarını anlatan cevap gelir. Şiir mekânlara telmihlerde bulunur; ovaya, eski Akka surlarına, Sindiyan Tepesi'ne, Gana'ya.

Şair haçlı seferlerine, Napolyon'un muhasarasına, Osmanlının bu toprakları kaybedişine, İngiliz sömürgeciliğine ve Nekbe'ye değinir. Ve her defasında oğluna hatırlamasını söyler. Ancak bunca acıya rağmen bir gün mutlaka döneceklerini muştular.

Şiirin tam orta yerinde merak edilen sorunun yani atın neden yalnız bırakıldığı sorusunun cevabı gelir: "Eve yarenlik etsin diye, evladım, çünkü evler içinde oturanlar olmadığında ölür"

At, Filistin'de onların var olduklarının, orayı tamamıyla terk etmediklerinin simgesidir. Kaktüs sabrın ve direnişin sembolüdür. Son olarak şiirdeki anahtar vücudun diğer azaları gibi hissedilen bir şeydir, sanki bedende bir parçadır. Kapatılmış hudutları, gasp edilmiş evleri açacak yegâne nesnedir o. Anahtar vatana, eve, unutulmaması gereken Filistinli kimliğine tutundukları semboldür.

[26] Mahmud Derviş, *el-'Âmâlü'l-kâmile* (Mısır: ed-Dâru'l-Mısrıyye, 2011), 215-216.

1927 yılında Gazze'nin Şucâiyye semtinde doğan ve 1984 yılında London'da kalp krizinden ölen direniş edebiyatının önemli isimlerinden Muîn Tevfik Ibsîsû[27] nesillerden nesillere aktarılan anahtarı mücadelenin tam merkezine yerleştirerek terk edilen eve ve vatana dönüş yolunda kendisi uğrunda ölünecek bir amaca dönüştürmüştür. Anahtarı bir kılıç, bir hançere benzeterek vatana göz dikmiş Siyonistlerin gözüne saplanması gereken bir silah olarak görmüş, bu hakikati bütün dünyanın görmeyen gözlerine arz etmiştir.

إِنْ كَانَ احْتَفَظَ أَبُوكَ بِمِفْتَاحٍ فِي يَدِهِ
لِمَ لَا تَحْمِلُهُ أَنْتَ
لِمَ لَا تَرْفَعُهُ كَالرَّايَةِ
وَتُقَاتِلُ مِنْ أَجْلِ النَّافِذَةِ وَمِنْ أَجْلِ الْبَابِ
وِلِمَ لَا تَشْحَذُهُ بِالْخَنْجَرِ
وَتَطْعَنُ وَجْهَ عَدُوِّكَ

Baban elinde bir anahtar muhafaza ettiyse
Sen niçin taşımayasın onu
Niçin sancak gibi yükseltmeyesin
Pencere için, kapı için savaş
Niçin anahtarı hançerle bilemeyesin
Düşmanın yüzüne sapla onu. [28]

Muîn Ibsûsî, "عِنْدَمَا يَنْتَصِفُ النَّهَارُ" (Günün Yarısı Olduğunda) adlı şiirinde Yahudilerin işkence ettiği, önüne kâğıt kalem konulup ya haklarından vazgeçmesi istenen ya da suçunu itiraf etmeye zorlanan kişinin her biri vatana dönüşün, aidiyetin sembolü olan şeylerle iç konuşmasını ve bunların direniş ruhunu canlı tutmaya çağrısını dile getirir.

قَدْ وَضَعُوا أَمَامِي الْوَرَقَ
قَدْ وَضَعُوا أَمَامِي الْقَلَمَ
قَدْ وَضَعُوا مِفْتَاحَ بَيْتِي فِي يَدِي
اَلْوَرَقُ الَّذِي أَرَادُوا أَنْ يُلَطِّخُوهُ
قَالَ: قَاوِمْ
وَالْقَلَمُ الَّذِي أَرَادُوا أَنْ يُمَرِّغُوا جَبِينَهُ فِي الْوَحْلِ
قَالَ: قَاوِمْ
مِفْتَاحُ بَيْتِي: بِاسْمِ كُلِّ الْحَجَرِ
فِي بَيْتِكَ الصَّغِيرِ قَاوِمْ
وَنَقْرَةٌ عَلَى الْجِدَارِ
بَرْقِيَّةٌ عَلَى الْجِدَارِ مِنْ يَدٍ مَحَطَّمَهْ

[27] Abdullah 'Adevî 'Avni Fâris, *Silsiletu'n-nuhbetu'l-filıstînıyye 5* (İstanbul: Vision, 2022), 217.
[28] Dr. Necvâ Anûs, "Şemsûn ve delîle fî mesrahı Müîn Ibsûsî", *Mecelletü'l-Kâhıra* 85 (1988), 29.

قَاوِمْ
وَالْمَطَرُ الَّذِي يَسْقُطُ
وَيَضْرِبُ سَقْفَ حُجْرَةِ التَّعْذِيبْ
كُلُّ قَطْرَةٍ
تَصِيحُ: قَاوِمْ

Önüme kalem kâğıt koydular
Elime evimin anahtarını,
Kirletmeyi istedikleri kâğıt
Diren, dedi.
Alnını çamura bulamak istedikleri kalem
Diren, dedi.
Evimin anahtarı; küçük evindeki her bir taş adına
Diren, dedi.
Duvarda bir tıkırtı
Kırık bir elin duvara iliştirdiği mesaj
Diren, dedi.
Yağan yağmur, işkence hücresinin damına vuran her bir damla
Diren, dedi.[29]

1954 yılında Han Yûnus'ta doğan Behâî Râgıb Şerrâb'ın "لَا ظِلَّ لَكُمْ" (Asla Gölgeniz Yok) isimli şiiri, zihinlerde dönüp duran bir sorunun, evlerine geri dönüp kapılarının anahtarlarını ne zaman çevirecekleri sorusunun cevabını bulmak için Filistinlilerin sabırla direnişlerini ifade eder. İşgalcilerin evlerine, vatanlarına dönmelerini engellemek için ördükleri duvarları önemsemeyen, onları geri dönüş hakkından mahrum etmek için kurgulanan bütün bu engelleri bir ahmaklık olarak gördüklerini ifade eder. Filistinlileri, o topraklarda hep var olan gölgeleriyle, hülyaları, gülleri, gençlik hatıralarıyla sonradan çizilmiş sınırların ötesinde ufka bakarak tekrar döneceklerini bekleyerek hep orada olmalarıyla Siyonistleri ise orada hiç var olmamakla, köksüzlükle betimler.

بَاقُونَ فَوْقَ أَرْضِنَا
لَنْ نُعَاوِدَ الرَّحِيلَ خَلْفَ الْحُدُودِ الْوَاطِئَةِ
حُدُودُنَا هُنَا
وُرُودُنَا ... أَحْلَامُنَا
ذِكْرَيَاتُ شَبَابِنَا
وَأَطْفَالُنَا مَا زَالُوا يَنْظُرُونَ إِلَى الْأُفُقِ
يَسْأَلُونَ سُؤَالَنَا

[29] Müîn Ibsûsî, *el-'Âmâlü'ş-şi'rıyyetu'l-kâmile* (Beyrut: Dâru'l-'Avde, 2008), 326.

مَتَى نُدِيرُ الْمِفْتَاحَ فِي قُفْلِ دَارِنِا
وَأَطْفَالُنَا يَرَوْنَ جِدَارَكُمْ
لُعْبَةً لَهُمْ
وَيَضْحَكُونَ مِنْ غَبَائِكُمْ
فَظِلُّهُمْ يَتَمَدَّدُ
وَلَا ظِلَّ لَكُمْ

Burada ebediyiz topraklarımızda
Alışmayacağız zorla çizilmiş sınırlar gerisindeki yolculuğa
Hududumuz burada
Güllerimiz ve hayallerimiz
Gençlik hatıralarımız burada
Çocuklarımız sürekli ufka bakıyor
Bizim sualimizi soruyor
Evimizin kapısında ne zaman anahtarı çevireceğiz
Çocuklarımız duvarlarınızı görüyor
Bu onlar için bir oyun
Ahmaklığınıza gülüyorlar
Çocukların gölgesi hep orada
Ancak sizin gölgeniz asla yok burada.[30]

Nekbe'den bir yıl sonra 1949 yılında doğan Fas'lı şair Hasan el-Ümrânî'nin "تَخْتَبِئُ الطُّيُورُ لِكَيْ تَمُوتُ" (Kuşlar Ölmek İçin Gizlenir) isimli uzunca şiirinin başlarında anahtarı kendilerinden sonrakilere aktarmak için baba ve dedelerin özverilerini vurgular. 1948'de ülkelerinden zorla çıkardıkları Filistinlilerden vatanlarını, mülklerini, evlerini unutmalarını bekleyen Siyonistlere karşı mücadelelerinde atalarının örnek alınacak kahramanlık hikâyelerini betimler.[31] Yere düşen şehidi gölgeleyen bulutu Peygamber'i (sav) gölgeleyen buluta, onun kanının ifade ettiği anlama Yahudi elinin ulaşamayacağını ifade ederken de Peygamber'i (sav) koruyan örümceğe ve güvercine telmihte bulunur. Şair, Filistinlilerin sürgününü kutsal bir hicrete dönüştürür. Mekke'ye muzaffer olarak dönen Peygamber'e (sav) telmihte bulunarak bir gün Mescidi Aksa'ya döneceklerini muştular.

دَاسَتْ عَلَى ظِلِّ الشَّهِيدِ فُلُولُ جَيْشٍ مُنْهَكِةٍ
لَمْ يَسْقُطِ الْمِفْتَاحُ مِنْ يَدِهِ،

[30] Nâsuriddîn İbrahim Ahmed Hüseyin Meryem Mûhlis Yahyâ Berzak, "Edebü'l-'avde ve mezâmînihî fi'ş-şi'ri'l-filıstînî", *Mecelltü'd-Dirâsâti'l-Edebiyye* 2 (2019), 170., Cihâd Süleyman el-Mısrî, *Remziyyetu miftâhıl-'avde fi'l-edebiyyâti'l-mer'etı'l-filıstîniyyetı'l-lâcie ve ın'ıkâsıha fî 'âmâli'l-mübdı'îni'l-filistînıyyîn* (Filistin: Bedîl el-Merkezi'l-Filistînî, 2011), 24.

[31] Semîr 'Atiyye, "Delâlatü'l-'avde fî kasâidi'ş-şa'iri'l-mağribî Hasen el-Ümrânî", *Mecelletü'l-'Avde* 11 (2008).

وَفَوْقَ جَبِينِهِ مَا قَدْ تَنَاثَرَ مِنْ غُبَارِ الْمَعْرَكَةِ
لَمْ يَثْنِهِ دَمُهُ الْمُوَزَّعُ فِي الْحُقُولِ
عَمَّا تَخُطُّ يَمِينُهُ قَبْلَ الرَّحِيلِ إِلَى بَسَاتِينِ الرَّسُولِ
لَمَّا تَهَجَّرَ ظَلَّلَتْهُ غَمَامَةٌ
وَتَبَطَّنَتْ دَمَهُ الشَّرِيدَ حَمَامَةٌ
وَحَمَاهُ نَسْجُ الْعَنْكَبُوتْ
هُوَ لَنْ يَمُوتْ
فَلْتَأْسِرُوا دَمَهُ إِنْ اسْتَطَعْتُمْ

Yorgun, bitkin bir ordunun kalıntıları çiğnedi şehidin gölgesini
Savaşın tozları anlına saçılmışken elindeki anahtar yere düşmedi
Peygamberin bahçelerine göç etmeden önce sağ elinin yazdıklarından onu tarlalara süzülen kanı vazgeçirmedi.
Gündüzün sıcağında hicret ederken bir bulut gölgeledi
Süzülen kanına bir güvercin kondu
Onu bir örümceğin ağı korudu
O asla ölmeyecek
Onun kanını da esir almaya gücünüz yetmeyecek.[32]

Devam eden bölümlerde Hasan el-Ümrânî anahtarın hâlâ yanlarında oluşunun önemine vurgu yapar. Anahtarı evlere sarılmış bir şevke, vatanı bekleyen bir unsura evirir. Anahtar, duvarlarda asılı lambalar misali bir kandil gibi ışıldamaya, umudu diri tutmaya, vatana dönüş yolunu aydınlatmaya devam eder. Gemileri yakan Târık b. Ziyâd benzeri ne zaman olursa olsun gemileri yaktıklarını ve yurtlarına döneceklerini haykırır. Ğarkad ağacı hatırlatmasıyla Siyonizm'e meydan okur.

اِغْضَبْ حَبِيبِي وِاحْذَرِ الْوَهَـــنَا
مِـفْـــتَاحُ بَـيْـتِـكَ مَا يَزَالُ هُـنَا
كَالشَّـوْقِ يَـعْـتَـنِـقُ الْبُيُوتَ وَيَحْرُسُ الْوَطَـنَا
يَتَأَمَّلُ الْمِفْتَاحَ وَهُوَ مُعَلَّقٌ
كَتَوَهُّجِ الْمِصْبَاحِ، يَحْلُمُ بِالْإِيَابِ، يُحَاصِرُنَا الْحَزَنَا
لَنْ تُطْفِئُوا الْأَمَلَ الْمُخَبَّأَ فِي الْجُفُونُ سَنَا
لَكُمُ الْأَذَى، وَلَنَا احْتِمَالُ
لَكُمُ الرَّدَى وَلَنَا اشْتِعَالُ
لَكُمُ اجْتِثَاثُ الْكَرْمِ فِي يَافَا وَزَرْعُ الْغَرْقَدِ احْتَقَنَا

[32] Meryem Mûhlis Yahyâ Berzak, "Edebü'l-'avde ve mezâmînihî fi'ş-şi'ri'l-filıstînî", 180.

وَلَنَا أَنْ نَحْرِقَ السُّفُنَا
وَنُعَانِقَ الْأَقْصَى وَإِنْ طَالَ الزَّمَانُ بِنَا
لَنْ نُسْلِمَ الْوَطَنَا

Öfkene sahip çık sevdiğim, gevşeme
Evinin anahtarı hâlâ burada
Evlerin boynuna dolanmış bir şevk, bir bekçi gibi.
Asılı duran anahtar düşünüyor, ışıldayan lamba gibi
Gitmeyi hayal ediyor, bizi bir hüzün kaplıyor
Göz kapaklarında saklı olan umudu söndüremeyeceksiniz
Siz eziyet çekecek biz sabredeceğiz
Siz yok olacak biz dirileceğiz
Yafa'daki üzüm bağlarını sökmek, Ğarkad ağacını dikmek sizin işiniz
Biz nefretimizi içimize gömdük, gemileri yakmak bizim işimiz.
Zaman ne kadar uzarsa uzasın biz Mescid-i Aksa'yı kucaklayacağız
Vatanımızı asla teslim etmeyeceğiz.[33]

Aynı şiirin başka bir bölümünde vatanı çocuğunu emziren ve büyüten bir anneye benzetir. Kudüs'ün korunması için her şeyi feda edebilmeyi göze almayı salık verir. Siyonistleri yeni nesil Nazilere benzeterek vatana aidiyetin sembolü olan anahtarı teslim etmemeyi, sürgünde ölmemeyi ve bir gün Mescidi Aksa'da namaz kılacaklarına dair ümidi diri tutmayı tembihler. Siyonistlerin Nazilere benzetilmesi de tarihsel bir ironi ve sert bir siyasi eleştiridir. Nazilerin kendilerine yaptıkları haksızlıkları işgalin gerekçesine dönüştüren Yahudilerin, Filistin'in asıl sahiplerine fazlasıyla yaptıkları zulmü anlatmada bu kelime tercihi çok isabetlidir.

وَلِكَيْ تَعُودَ الْقُدْسَ تَرْفَلُ فِي فَسَاتِينِ الصَّلَاةِ
اِحْفَظْ وَصِيَّتَكَ الْأَثِيرَةَ
اِحْفَظْ وَصِيَّةَ مَنْ رَعَتْكَ وَأَرْضَعَتْكَ لِبَانَهَا
فَهَيَ الْمُسَدَّسُ وَالذَّخِيرَةُ
لَا تُسْلِمِ الْمِفْتَاحَ
وَاحْذَرْ أَنْ تَمُوتَ عَلَى فِرَاشِكَ فِي الشَّتَاتِ
فَإِنَّ نَازِيّاً جَدِيداً جَاءَ مِنْ بَلَدٍ بَعِيدٍ
كَيْ يَنَامَ عَلَى فِرَاشِكَ فِي الْخَلِيلِ
وَتَسْتَبِيحَ جِيَادَ الْقُدْسَا
لَا تُسْلِمِ الْقُدْسَا

[33] Meryem Mûhlis Yahyâ Berzak, "Edebü'l-'avde ve mezâmînihî fi'ş-şi'ri'l-filıstînî", 180.

وَابْذُلْ لَهَا الْأَمْوَالَ وَالْأَوْلَادَ وَالنَّفْسَا

Namaz elbiselerine bürünmüş Kudüs'e dönmek için
En değerli vasiyetini koru
Seni büyütenin, senin emzirenin vasiyetini
İşte silah ve mühimmat
Anahtarı teslim etme
Sürgünde yatağında ölmekten sakın
Yeni nesil Naziler uzak ülkelerinden geldiler
Halîl'de senin yatağında uyumak için
Kudus'ün atlarını ele geçirmek için
Kudus'ü teslim etme
Malını, çocuklarını, kendini feda et onun için.[34]

1947 yılında Ramallah yakınındaki Dîr Nizâm'da dünyaya gelen 2022 yılında vefat eden Aksa şairi diye tanınan "Abdulğanî et-Temîmî "رِسَالَةٌ مِنَ الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى" (Mescidi Aksa'dan Mektup) adlı şiirinde anahtarı bütün anlamlarıyla direnişin, vatana özlemlerini hiç yitirmemiş, her zorluğa bedenlerini siper edip bedel ödemiş olan Filistinlilerin kimliği olarak resmeder.

لَمْ يَزَلْ مِفْتَاحَ بَيْتِي فِي يَدِي
لَمْ أَزَلْ أَحْضُنُ ذِكْرَى بَلَدِي
مَا عَرَفْتُ الْيَأْسَ يَا جَلَّادُ يَوْمًا
هَذِهِ آلَاتُكَ اشْحَذْهَا وَهَذَا جِلْدِي
لَمْ تَزَلْ رُوحِي تَحْيَا أَمَلًا
وَسِيَاطُ الْقَهْرِ تَشْوِي جَسَدِي
مُذْ عَرَفْتُ اللهَ لَمْ أَضْعُفْ لِمَخْلُوقٍ
وَلَا أَرْتَجِي مِنْ غَيْرِ رَبِّي مَدَدِي
أَيُّهَا الْقَاتِلُ يَوْمِي بُؤْ بِهِ
أَنْتَ لَا تَقْوَى عَلَى قَتْلِ غَدِي

Evimin anahtarı hâlâ elimde
Vatanımın hatıraları gönlümde
Ey Cellat! Bir gün olsun düşmedim ümitsizliğe
Bunlar aletlerin keskinleştir, al işte bedenim.
Hep ümidi diri tutacak ruhum
Kahrın kırbacı bedenimi yaksa da.

[34] Meryem Mûhlis Yahyâ Berzak, "Edebü'l-'avde ve mezâmînihî fi'ş-şi'ri'l-filıstînî", 180.

Allah'ı tanıdığımdan bu yana boyun bükmedim hiçbir mahlûka
O'ndan başkasından medet ummadım
Ey Katil! Bu günümü yok et
Ancak yarınımı öldürmeye gücün yetmeyecek.[35]

Filistin'in Bâkatu'l-Ğarbiyye şehrinde 1941 yılında doğan, 2020 yılında vefat eden Faruk Mevâsî [36], "مِفْتَاحُ الدَّارِ" (Evin Anahtarı) adlı şiirinde anahtarı, taşıyabileceği bütün anlamlarıyla betimler. Şairin bahsi geçen şiiri şu şekildedir:

مِفْتَاحُ الدَّارِ
يَرْسُمُ خَارِطَةَ الْحُبِّ إِلَى الْأَسْرَارِ
يَرْسُمُ لَوْحَهُ
مِنْ أَحْلَامٍ تَحْلُمُ
لِتُنَاغِيَ الْأَطْفَالُ
وَهُوَ الْبَاقِي لِلْجَسَدِ الْمَغْمُورِ
وَيَشُعُّ بِحُزْنٍ أَوْ قَهْرٍ أَوْ إِيمَانٍ
يَتَعَلَّقُ مِفْتَاحُ الدَّارِ
بِالصَّبْرِ الْمُؤَثِّلِ بِالشَّوْقِ الْهَدَّارِ
مَنْ أَوْدَعَهُ بِمَكَانٍ مَأْمُونٍ
هَذَا الْمُفْتُونُ؟!
اَلْمِفْتَاحُ يَعْرِفُ سَكْرَتَهُ
حَتَّى لَوْ صُدِئَتْ سَيُعَالِجُهَا
حتى لو فُقِدَتْ يَبْحَثُ عَنْهَا
حَتَّى لَوْ حَزِنَتْ سَيُعَانِقُهَا
لِيُزِيلَ الْقَهْرَ، يُزِيلَ اللَّوْعَةَ وَالْأَحْزَانَ
مِفْتَاحُ الْقَلْبِ إِلَى دَرْبِ الْإِيمَانِ
مِفْتَاحُ الْمُوسِيقَا فِي عَزْفِ الْأَنْغَامِ
وَلِسَانٌ يَتَحَدَّثُ عَنْ ظُلْمِ الظَّلَّامِ
هَذَا الْمِفْتَاحُ
أَدْمَنَ مُنْتَظِرًا شُرْبَ الْكَأْسِ الْمُرَّهْ
وَالْقَهْوَةُ مُرَّهْ

[35] Yûsuf Hıddînî, *Mevsû'âtü'ş-şi'ri'l-filıstînî*, 84.
[36] Yûsuf Hıddînî, *Mevsû'âtü'ş-şi'ri'l-filıstînî*, 103.

أَدْلَجَ بِاللَّيْلِ وَأَوْغَلْ
وَأَفَاقَ قَبْلَ طُلُوعِ نَهَارْ
دَقَّ عَلَى بَابٍ تِلْوَ الْبَابْ
قَالَ : أَنَا الْمِفْتَاحُ، أَنَا الْمِفْتَاحُ
وَالْمِفْتَاحُ غَدًا يُكْتَبُ فِي الصَّفْحَةِ
حَتَّى يَقْرَأَ مَنْ يَدْعُوهُ إِلَى
أُغْنِيَةٍ بَيْنَ الْأَطْلَالِ
لِيُغَنِّيَهَا أَوْ يَفْدِيَهَـــا
أَوْ يَرْقُصُ فِي إِيقَاعِ الْوَجْدِ
وَتُرَافِقُهُ قِيثَارَةٌ
دَاعَبَهَا بِدَلَالٍ
اَلْمِفْتَاحُ مَسَحُوا دَمْعَتَهُ كُلَّ صَبَاحٍ
لَمَسُوا وَجَعًا فِي نَزْفِ جِرَاحٍ
ظَلَّ الْمِفْتَاحُ فِي الصَّبْرِ وَأَصْدَاءُ الصَّبْرِ
يَرْمُقُنَا فِي عَيْنِ التَّسَآلِ
يُطْرِقُنَا يَسْأَلُنَا إِنْ كَانَ يَعُودُ ؟!

Evin anahtarı,
Aşkın haritasını çizer sırlara doğru.
Düşlere dalmış hayallerinden
Kendi tablosunu çizer
Çocuklarla konuşup oynamak için
Mahzun bir beden için o kalır geriye
Işıldar hüzünle, kahırla ve imanla.
Coşkun bir özleme benzeyen
Sabra asılır evin anahtarı
Kim emanet bıraktı onu güvenli bir yere?
Bu meftûn mu?
Anahtar kilidini tanır.
Paslansa bile onu onarır.
Kaybolsa arar bulur.
Üzülse ona sarılır.
Kederi silmek için, acıyı ve hüznü yok etmek için.
İmanın zorlu yoluna yürüyen kalbin anahtarıdır o.
Namelerin terennümünde müziğin anahtarıdır o.

Zalimin zulmünü anlatan dildir o.
Bu anahtar,
Kahvede acıyken
Alıştı bekleyerek acı kadehten içmeye
Gecelere daldı ve yürüdü
Gün ağarmadan uyandı.
Ardı ardına kapıları çaldı.
Ve "Ben anahtarım, anahtarım!" dedi.
Yarın anahtar sayfalara yazılacak okusun diye,
Harabeler arasında şarkı söylemek ya da onu kurtarmak isteyenler
ya da vecd içinde dans etmek isteyenler.
Anahtara bir gitar eşlik eder nazla okşayarak tellerini.
Anahtar, her sabah onun gözyaşını silerler.
Kanayan yarasındaki acıya el sürerler.
Anahtar kaldı, sabırda ve sabrın yankılarında, gözlerimize bakar soran bir bakışla
Kapımızı çalar ve sorar "Dönecek miyim?" diye[37]

Şair, anahtarı bir metal parçası olarak görmez. Özlemin, sabrın, dönüş hayalinin Filistinli kimliğinin sembolüdür. Bir ressamdır muhabbetin haritasını çizer. Üzerindeki perdeyi aralamak için sırlar âlemine girer. Anahtar bütün sırları açık eder. Ev vatandır. Çocukluk ve rüya geleceğin ufukta görülmesinin, rüyanın hakikate dönüşmesinin, olanaksız gibi görünenin artık elle dokunulacak kadar yakında görülmesinin işaretidir.

Bütün her şey yok olduktan sonra baki kalan vatanın anahtarıdır o. Kaybettiklerine meftun, mahzun, zulme uğramış ancak inancını yitirmemiş bir şahsın elinde kalan mirastır anahtar. Bu yüzden anahtar arzu ile birbirine girmiş sabır çivisine asılır.

Anahtar kilidini tanır. Paslanırsa onarması, kaybolursa arayıp bulması aralarındaki kopmaz ilişkiye işarettir. Hüzünlendiğinde kilidi kucaklaması Filistin halkının yurtlarına bir gün kavuşacaklarının ve acılarının son bulacağının muştusudur.

O sadece bir evin anahtarı değil, kalbin anahtarıdır, müziğin anahtarı ve zalimin zulmünü anlatan dildir. Anahtar acı çeker, hüzünlenir. Her sabah gözyaşı döker ancak her sabah yeni bir uyanıştır ümidini kesmez. Bir insan gibi konuşur ona sahip çıkması gerekenlere ve ne zaman yurduna, ait olduğu eve döneceğini sorar. Anahtar bir nesne olmaktan çıkar ve her Filistinli bir anahtara dönüşür.

1972 Yılında Amerika'da dünyaya gelen, Ramle'nin bir köyüne mensup olan, daha sonra ailesi ile Ürdün'e dönüp mülteci kamplarında yetişen şair Meryem el-'Amûrî Filistin'den yıllarca uzak kalmanın gönlünde açtığı yaralarla geride bıraktığı

[37] Fârûk el-Mevâsî, "el-Miftah" (ed-Dîvân) (Erişim 20 Ekim 2025).

evinin kalıntılarına ağıt yakar. Ancak evden geriye kalanları sevgilinin izlerinin geride kaldığı yerlere (أطلال) benzeterek toprağı bir sevgiliye benzetir. Yalnız orada kalan evin şu an kimsesiz, ruhsuz oluşuna yanarak evin ev olması için şart olan sakinlerinin oraya mutlaka döneceğini vurgular. Hiçbir ümitleri kalmasa bile inanmış kalplerinin ve eski anahtarlarının onlara geri dönüş ümidi olarak yeteceğini haykırır.

سِتُّونَ عَامًا يَا بُنَيَّ وَالدَّارُ أَطْلَالُ
هُنَاكَ بِلَا أَنِيسٍ غَيْرَ وَلْوَلَةِ الرِّيَاحِ
مِنْ بَعْدِ أَنْ رَحَلَتْ طُيُوفُ الْمُبْعَدِينَ بِلَا رَوَاحٍ
لَا هَمْهَمَاتُ أَبِي وَلَا تَسْبِيحَةٌ عِنْدَ الصَّبَاحِ
لَا كُحْلُ أُمِّي،لَا صَبَايَا يَجْتَمِعْنَ عَلَى الْغَدِيرِ
أَرْضٌ تَتُوقُ لِمَنْجَلِ الْأَحْبَابِ فِي يَوْمِ الْحَصَادِ
وَلَا حَصَادَ سِوَى الْجِرَاحِ
سِتُّونَ عَاماً يَا ابْنَتِي
نَبْقَى وَإِنْ لَمْ تَبْقَ مِنْ آمَالِنَا
إِلَّا الْمَفَاتِيحُ الْقَدِيمَةُ وَالْقُلُوبُ الْمُؤْمِنَةُ

Atmış yıl oldu oğlum! Ev artık harabe
Dost yok orada rüzgârların uğultusundan başka
Dönüşü olmayan sürgünlerin hayaletlerinin göçünden sonra
Orada babamın duası, sabah tesbihâtının mırıltısı duyulmaz.
Annemin sürmesi yoktur, pınar başında toplanan kızlar
Toprak, hasat gününde sevgililerin oraklarına müştaktır, lâkin hasat yoktur yaradan başka
Altmış sene oldu kızım.
Ümitlerimizden geriye sadece eski anahtarlar ve inançlı kalpler kalsa da.
Biz bâkî kaldık.[38]

1961 yılında Gazze'de dünyaya gelen ve 2011 yılında bir suikastla şehit edilen Şair Abulhâlık el-Af, ataların çocuk ve torunlarına vasiyetini hatırlatır. Bir gerdanlık gibi âşıkların boynunda taşınan anahtar yok oluşa direnen vesikadır. İliklerine kadar vatan hasretiyle yanan dede bir gün mutlaka döneceklerini, bunun Allah'ın vadi olduğunu, bunun onun da atalarının vasiyeti olduğunu söyler.

سِتُّونَ عَاماً وَالْمَفَاتِيحُ الْعَتِيقَةُ
فَوْقَ صَدْرِ الْعَاشِقِينِ قِلَادَةٌ قُدْسِيَّةٌ

[38] Meryem Mûhlis Yahyâ Berzak, "Edebü'l-'avde ve mezâmînihî fi'ş-şi'ri'l-filıstînî", 170.

تَأْبَى الْفَنَاءَ
وَالْجَدُّ يَرْفَعُ كَفَّهُ مُتَضَرِّعاً نَحْوَ السَّمَاءِ
يَا رَبِّ حَنَّتْ لِلرُّجُوعِ أَضَالِعِي
وَالرُّوحُ تَاقَتْ لِلِّقَاءِ
هَذِي وَصِيَّةُ جَدِّنَا
سَنَعُودُ يَا وَلَدِي لِأَرْضِ الْأَنْبِيَاءِ
وَذَا وَعْدُ السَّمَاءِ

Atmış yıldır
Mukaddes bir gerdanlık gibi âşıkların boynunda olan
Eski anahtarlar yok oluşa direnir.
Dede, yalvararak elini semaya kaldırır.
Rabbim! İliklerime kadar dönmeyi arzu ediyorum.
Ruhum kavuşmayı istiyor.
Bu atalarımızın vasiyeti;
Bir gün enbiyalar yurduna döneceğiz
Allah'ın vadi bu.[39]

1938 yılında Nablus'ta doğan ve 2013'te vefat eden Vecîh Sâlim vatana dönüş hakkını kendisinden asla taviz verilemez bir hak olarak görür. Memleketlerinden sürgün edilip sığınmacı olmanın türlü türlü sıkıntılarını yaşamış bir halkın topraklarıyla kavuşmasının en büyük arzusu olduğunu dile getirir. Bu hakkın sembolü olan, atadan çocuklarına geçen anahtarı bu hakkın sembolü olarak sunar.

تَحْرِيرُ الْأَرْضِ هُوَ الْأَمَلُ وَبِحَقِّ الْعَوْدَةِ يَكْتَمِلُ
حَقٌّ لَمْ نَرْضَ لَهُ عِوَضًا مَا فِي الْأَكْوَانِ لَهُ بَدَلُ
مِفْتَاحِي هَا هُوَ فِي جَيْبِي لِحَفِيدِ حَفِيدِي يَنْتَقِلُ

Vatanın özgürlüğüne kavuşması yegâne umuttur ve özgürlük kemale erer vatana dönmekle.

Asla onun yerini alacak bir şeye razı olmadık, kâinatta onun dengi yoktur.

Anahtar işte cebimde hâlâ, torundan toruna tevarüs etmekte.[40]

Gazze'deki Nusayrât Kampı'nda 1985 yılında doğan Şair 'Âişe Abdurrahman Yûnus da "جَدّتِي تَرْوِي الْحِكَايَةَ" (Nenem Hikâye Anlatıyor) adlı şiirinde yine aynı konuya yani bir gün mutlaka ellerindeki en değerli vesikayla vatana döneceklerine işaret eder. Anahtarın sağ elle alınması ahitlerin, yeminlerin meşruiyetine gönderme yapmaktadır. Kınalanıp vatana dönmek, bayram havasına ve zafere yapılmış bir telmihtir.

[39] Meryem Mûhlis Yahyâ Berzak, "Edebü'l-'avde ve mezâmînihî fi'ş-şi'ri'l-filıstînî", 170.
[40] Yûsuf Hıddînî, *Mevsû'âtü'ş-şi'ri'l-filıstînî*, 84.

سَيَرْحَلُ يَا ابْنَتِي عُمْرِي
خُذِي هَذَا بِيُمْنَاكِ
خُذِي الْمِفْتَاحَ وَانْتَظِرِي
غَداً سَنَعُودُ بِالْحِنَّاءِ يَا وَطَنِي
غَداً سَنَعُودُ يَا وَطَنِي

Kızım! Ömrüm sona erecek
Bunu sağ eline al
Anahtarı al ve bekle
Ey Vatanım! Yarın ellerimizde kınalarla sana döneceğiz
Yarın döneceğiz.[41]

1.2. Filistin Hikâyesinde Anahtar Metaforu

Gassân Kenefânî, "الصَّغِيرُ يَكْتَشِفُ أَنَّ الْمِفتاحَ يُشْبِهُ الْفَأْسَ" (Çocuk Anahtarın Baltaya Benzediğini Fark Eder) isimli hikâyesinde ismini vermediği bir kahramanın dilinden anahtarı betimler. Küçüklüğünde anahtarı baltaya benzeten çocuk kendisiyle alay edilir korkusuyla bunu pek dile getirmez. Ancak baltayla odun kestiği bir gün babasına baltanın ağır olduğunu bu sebeple yorulduğunu söyleyince babası kuşağından anahtarı çıkararak "İstersen bu baltayla kes" der. Çocuk çok mutlu olur ve dedesinin de anahtarı bir baltaya benzettiğini öğrenir. Anahtarı kimin yaptığını ise ne babası ne de dedesi bilmemektedir.[42]

Anahtar çocuğun dilinden şöyle betimlenir; "Bize göre anahtar hayatımıza yavaş yavaş girip yerleşen erdemlerin tümüydü. O, zamanın yok edemediği tek şeydi. Kadın, erkek ve çocuk köydeki herkes bu anahtarın Câbir'in evinin anahtarı olduğunu bilirdi. Hatta komşu köyler bile bu anahtarı tanırdı. Kaybolacak ya da düşecek olsa sanki kendi kendine eve dönerdi."[43]

Hikâyenin kahramanı büyüyüp bir genç olduğunda üniversite okumak için Kudüs'e gider. Orada anahtarı babasının çok seyrek ziyaretleri esnasında kuşağında görür ancak biraz da olsa gündeminden çıkar. Bir gün ev sahibesi hanım Yahya isminde birisinin köyünden onu ziyaret için geldiğini söyler ve ziyaret sebebinin bir anahtar olduğunu aktarır. Kadının ağzından bir anahtar ifadesini duyunca şunlar zihninden geçer; "Ansızın bütün âlem döndü ve önümde durdu. Hayatım boyunca ilk defa anahtara bir anahtar dendiğini işittim. Her zaman anahtar dediğimiz şeyi ne belirsiz hale getirmişti de bir anahtara dönüşmüştü? Durum bana karmaşık göründü sanki kötü bir şey olacaktı."[44]

Yahya'dan babasının vefat ettiğini duyar ve Yahya kuşağından çıkardığı

[41] Cihâd Süleyman el-Mısrî, *Remziyyetu miftâhıl-'avde fi'l-edebiyyâti'l-mer'etı'l-filıstînıyyetı'l-lâcie ve ın'ıkâsıha fî 'âmâli'l-mübdı'îni'l-filistînıyyîn*, 26.
[42] Gassân Kenefânî, *el-Âsâru'l-kâmile* (Beyrut: Müessetetü'l-Ebhâsi'l-'Arabiyye, 1987), 730.
[43] Gassân Kenefânî, *el-Âsâru'l-kâmile*, 730-731.
[44] Gassân Kenefânî, *el-Âsâru'l-kâmile*, 732.

anahtarı avucunun ortasına gencin ifadesiyle dönmekte olan kafasının içerisindeki girdabın tam ortasına bırakır ve anahtar imdadına yetişerek genci kendisine getirir. Yahya'dan köylerinin Yahudiler tarafından saldırıya uğradığını ve babasının kahramanca şehit olduğunu, annesinin kardeşlerini alarak Akka'ya gittiğini öğrenir. Annesi eve un, zeytin, yağ bırakmıştır. Gence de elbiselerinin her zamanki yerinde olduğu ve atı da muhtara bıraktığı haberini yollamıştır. Bütün bunlar köylerine hemen geri dönme arzusunun ve direnişin simgeleridir. Zorlu bir yolculuk sonrası genç savunmak için köyüne döner, Yahya ile buluşur ve anahtar, belirsiz bir anahtar olmaktan çıkarak Yahya'nın diliyle anahtara dönüşür. Bu genci mutlu eder.[45]

Gassân Kenefânî burada hikâyenin ikinci sahnesine geçer. Anlaşılan köy kaybedilmiştir. Aradan yıllar geçmiştir. Başka bir şehirde yaşamaktadır. Hassûn isminde bir oğlu vardır. Hikâyeden kız kardeşinin de orada yaşadığı anlaşılmaktadır. Anahtar duvara biri halka deliğinden geçirilmiş biri de uç kısmının alına konulmuş iki çiviyle asılmıştır. Misafirler onun görüntüsünü biraz tuhaf bulasalar da, bazen bir anahtar deseler de üzerinden yıl geçmiş anahtar onun için ve kız kardeşi için hâlâ orada ve anlamlıdır. Anahtarın temizlik için gececi olarak indirildiği bir anı aktarırken onun için anahtarın anlamını idrak edilebilir. "Hatırlıyorum; bir defasında kız kardeşim tozunu almak için onu duvardan indirmişti de oda hemen darmadağın olmuş, buz kesmiş ve yalnızlaşmıştı."[46]

Dedesi, babası ve kendisi anahtarı bir baltaya benzetmişken acaba oğlu onu sadece duvardaki bir tablo olarak mı görüyor, acaba o da bir gün onun bir baltaya benzediğini fark edecek mi diye sorular zihninde dönerken bir Mayıs ayının ortasında soru cevabını bulur. Gassân Kenefânî, ay olarak çoğu zaman yaptığı gibi Mayıs ayını, ortasını tercih etmiştir. Çünkü Filistin Mayıs ayında işgal edilip Siyonistler İsrail'in kurulduğu ilan edilmiştir. Kahramanımız tam evden çıkarken kız kardeşi radyonun sesini yanlışlıkla çok açmış her yer adeta sallanmış ve bu arada anahtar ucundaki çividen kurtulup bir saat gibi sallanmaya başlamıştır. Tam o esnada oğlu Hassûn şöyle demiştir; "Bakın, bakın. Anahtar baltaya benziyor."[47]

Bu hikâyede Gassân Kenefânî anahtarı bir Filistinli için ifade edebileceği neredeyse bütün anlamlarıyla ele almıştır. Anahtarın kim tarafından yapıldığının bilinmemesi Filistinlilerin bu topraklarda eskiden beri var olduklarının, nesilden nesile aktarılması köklerine bağlılığın ve asla evlerinden vazgeçmediklerinin ifadesidir. Gassân Kenefânî'nin başka hikâyelerinde gördüğümüz mühimmat kalmayınca baltaların savaşının başlaması anlatımı[48] bu hikâyede anahtarın bir baltaya benzetilmesiyle aralarında bir ilginin var olduğunu akıllara getirmektedir. Hiçbir şeyleri kalmasa da sadece eski anahtarlarının yanlarında olması mücadele azimlerini güçlendirecek bir itici güç olabileceğini haykırmakta gibidir.

Ekrem Müsellem yazdığı bir makalesine kısa bir öykü ile başlar. Bu, yoğun

[45] Gassân Kenefânî, *el-Âsâru'l-kâmile*, 734.
[46] Gassân Kenefânî, *el-Âsâru'l-kâmile*, 735.
[47] Gassân Kenefânî, *el-Âsâru'l-kâmile*, 736.
[48] Gassân Kenefânî, *el-Âsâru'l-kâmile*, 47.

bombardıman altında korkuları ve endişeleri ile yola koyulmuş bir ailenin hikâyesidir. Bir kapının kilitlenmesi ile başlar hikâye. Geride bıraktıkları hayvanlara iki gün yetecek kadar yem bırakılması Nekbe'de evlerinden edilen çoğu insanın hemen döneceklerini düşünerek hareket ettiğini bir kez daha hatırlatır. Söndürülmediği düşünülen bir lambanın çıkaracağı yangın düşüncesinden esas yangın yerine dönenin vatan olduğu sonucuna varılır. Hikâyenin devamında her şeyin yok olup gittiğini ancak anahtarın baki kaldığını hatırlatan cümle direnişin devamına ve vatana dönüş ümidinin hep var olacağına telmihte bulunur.

"Bombardımanın yapıldığı bölgeden biraz uzaklaşınca 'Kapıları iyice kapattın mı?' dedi. Belki şaşırmış, ne yapacaklarını bilemeyen çocuklarını onuncu defa saydıktan sonra kadın; 'Evet. Tavuklara iki gün boyunca yetecek kadar yem ve su bıraktım. Kim bilir, belki tehlike uzar diye buğday deposunun kapısını da açık bıraktım. Acıkınca buğdayın yerini bulurlar. Sen de bilirsin tavukların ölmesinin ne anlama geldiğini.' dedi. Dehşetle sözünü sürdürdü; ' Ancak korkudan ve aceleyle evden çıktığımızdan âdetim olduğu üzere lambayı söndürdüğümden emin değilim. Eyvah! Elektrik kontağından yangın çıkmasa bari.[49]

Bütün bunlar sürgünün hemen öncesinde Yafa'ya yakın bir köyden Yafa dışında başka bir yere giderken yaşanıyordu. Kadının yangının evde değil vatanda çıktığını idrak etmesi için bu sürgün yıllarca sürdü. Ancak ev oradaydı bütün hikâyelerde olduğu gibi hatıralara asılı bir yerde.

Bu hikâye aniden bitiveren binlerce hikâyeden sadece biri. Sonrasında tabii seyrinde ilerleyen hikâyeden meçhullerin, acıların, zilletin alaca kıyametine varılır. Bu hikâyenin tesiri, uzmanlara ve onların tashihine ihtiyaç duymadan olduğu gibi anlatılmasında gizlidir.

Korkuları ve endişelerine ek olarak yanlarında ihtiyaçları olan basit eşyaları yüklenmiş, bir dağda bilmedikleri yollarda yitip gitmesin diye ceplerindeki anahtarları elleriyle kontrol ederek yürüyordu herkes. Evler, kapılar, kilitler zayi oldu. Anahtarlar baki kaldı."[50]

Filistinli yazar Îmân el-Biştâvî boynunda evinin anahtarı taşıyan bir nenenin son vasiyetinin anahtarın kendisiyle birlikte defnedilmesi oluşunu ve ardından torunlarının yaşadığı duyguları dile getirir. Anahtarın vasiyet üzere nenenin yanına gömülmesiyle nelerin artık hayatlarında olmadığının farkına varan çocukların ağızlarından dökülenler çok büyük anlam ifade eder.

"Nenem Âmine ben daha küçücükken öldü. Allah rahmet eylesin. Ancak şimdi anlıyorum, yatalak olan nenemin Bîsân'daki taş evinin anahtarının kendisiyle birlikte gömülmesini neden vasiyet ettiğini. Bîsân, nenemin her gün doğan güneşi yüzünde gördüğü yer. O demir anahtarın şeklini asla unutmayacağım. Nenemin bu anahtarı boynunda neden taşıdığını anneme hep sorardım. Annemin verdiği herhangi bir cevap konuyu unutmam için yeterdi. Güzel nenem, hatıralarıyla bize gü-

[49] Ekrem Müsellem, "Sittûne nekbe: es-seccâde bikâmili nukûşihâ", *Sahîfetu'l-Eyyâmi'l-Filıstîniyye* (20 Mayıs 2008), 32.
[50] Ekrem Müsellem, "Sittûne nekbe: es-seccâde bikâmili nukûşihâ", 32.

zel bir resim çizdi. Onun sayesinde doğmadığımız bir vatana âşık olduk. Ah nenem ah. Mazlum bir hâlde göçerken de aşığı olduğun evin anahtarı göğsünün üzerinde seni gömmemizi vasiyet ederken de aslında sen bize yas tuttun. Neden anahtarı bize miras bırakmadın ki? Ah nenem. Biliyor muydun, anahtarla birlikte onurumuzu, izzetimizi, atalarımızı toprağa gömdüğünü hatta varlığımızı? Nene! Sen bizim kimliğimizi gömdün."[51]

1.3. Filistin Romanında Anahtar Metaforu

Rıdvâ 'Âşûr, "طنطورية" Tantûriyye isimli romanında Nekbe öncesi köylerinde yaşayan bir ailenin etraflarındaki ilçeler, köyler Siyonist çeteler tarafından ele geçirilirken yaşadıklarını anlatır. Rukiye isimli genç kız hikâyenin başkahramanıdır. Olaylar onun diliyle aktarılır. Babası ve amcası bir elmanın iki yarısı kadar birbirine benzeyen, İngilizlere ve Siyonistlere karşı mücadele eden kişilerdir. Direnişçilere silah sağlamada usta insanlardır. Gözleri pektir. Ancak Tantûriyye'nin etrafındaki her yer tek tek düşman eline geçerken amca köyü terk etme kararı alır. Abisiyle aralarında anlaşmazlık olur ve tartışırlar. Bu olay akıllara gelmeyecek bir şeydir. Çünkü hayatlarında hiç birbirinden ayrılmamış, hatta aynı gün evlenmiş bu iki insan ilk defa ayrı düşünürler. Amca köyü terk eder. Sonrasında Rukiye'nin babası Ebû Sâdık köyün savunmasına iki oğluyla birlikte yardımcı olamaya çalışır. Çatışmalar sürerken annesi ve komşu kadınlar alabildikleri kadar eşya alarak evlerini terke edip yakındaki güvenli yerlere gitmeye hazırlanırlar. Evden çıkarlarken Rukiye annesinin kapıyı kilitlediğini görür ve şunları söyler: "Annem kapıyı örtüp büyük bir anahtarla kilitledi. Çok şaşırdım çünkü kapımızın kilitlendiğini hiç görmemiştim. Aslında anahtarı da daha önce görmedim. Büyükçe demir bir anahtardı. Annem anahtarı yedi defa çevirdi ve göğsüne koydu."[52]

Sonra halası Ümmü Cemil'in evine gelirler. Çatışma sesleri çok yakınlardan gelmektedir. Nihayetinde tan yeri ağarınca üç Yahudi bulundukları evi basar ve onları silahlarının kabzasıyla vura vura, kulaklarının hemen dibinde ateş edip korkutarak muhtarın evine götürür. Yolda kadın, çocuk, ihtiyar ve genç birçok ceset görürüler. Onları deniz kıyısına götürürler. Erkekler bir yerde kadınlar ve çocuklar başka bir yerde toplanırlar. Kadınların yanlarındaki bütün takılarını, paralarını alırlar. Bir kadın asker Rukiye'nin kulağındaki küpeleri asılır ve alır, kulaklarından kanlar süzülür. Daha sonra onları, altı yüz kadar insanı tıkış tıkış başka bir yere götürmek üzere iki kamyona bindirirler. Rukiye yolda babası ve iki kardeşinin cansız bedenlerini bir ceset yığının içerisinde görür. Onları annesine de gösterir ancak yaşadığı şok sebebiyle annesi sanki bilinci kapanmış gibi hiçbir şeyi görmemektedir. Yıllarca onların öldüğüne inanmaz.

Onları Tantûriyye'ye dört kilometre uzaklıkta ismi Ferîdîs olan bir köye bırakırlar. Köy muhtarı onları evlere taksim eder. Bir anda mülteci konumuna düşerler. Çocukları bir ekmek parasına çalıştırırlar. Bazen çocuklar eve dönerken Yahudi çocuklar paralarını gasp eder. Yahudi yerleşimciler köy halkının ürünlerini toplamasına izin vermez ve çalarlar. Burada dört hafta kalırlar. Gıda kıtlığından birçok ihtiyar ve körpe

[51] Cihâd Süleyman el-Mısrî, *Remziyyetu miftâhıl-'avde fi'l-edebiyyâti'l-mer'etı'l-filıstîniyyetı'l-lâcie ve ın'ıkâsıha fî 'âmâli'l-mübdı'îni'l-filistînıyyîn*, 27.
[52] Rıdvâ 'Âşûr, *Tantûriyye* (Kahire: Dârü'ş-Şurûk, 2010), 59.

çocuk vefat eder. Daha sonra Müselles'e sonrasında da Halîl bölgesinde Meskûbiyye'ye götürürler. Altı ay Halîl'de kaldıktan sonra amcalarının olduğu Sayda'ya giderler. Uzun bir süre sonra Rukiye amcasının oğlu Emin ile evlenir. Evliliğinden bir hafta sonra annesi vefat eder. Halası annesinin son anlarını anlattıktan sonra annesinin odasından büyük demir anahtarla döner ve onu Rukiye'ye uzatır. Aralarında şu konuşma geçer:

"- Rukiye! Evinizin anahtarı.

-Tuhaf. Evimizden ayrıldığımızdan beridir görmüyordum. Nerede gizlemiş ki?

-Boynuna takardı. Uyurken, banyo yaparken bile çıkarmazdı. "Kardeşim Zeynep! Banyo yaparken bari çıkar, bak ipi eskiyecek. Banyodan sonra takarsın" derdim, kabul etmezdi. Bir gün ip eskidi. Yenisini getirdi, anahtarı tekrar boynuna taktı. Âdeti olduğu üzere uyurken de banyo yaparken de çıkarmadı."[53]

Rukiye anahtarı alır ve üç günlük taziye için evine geçer. Anahtarı, diğer önemli evrakları arasında gizlemesi için doktor olan kocası Emin'e vermeyi düşünür. Sonra amcası Ebû Emin'e vermeyi aklından geçirir. Çünkü bu anahtar onun da evinin anahtarıdır. Sonra anahtarı elinde evirir, çevirir, inceler sonunda ipi boynuna geçirir ve sonra elbisesinin içine göğsünün üzerine salar. Tenine dokunuşunu hisseder. Annesi gibi sabah akşam onu boynunda taşıyacağına, yıkanırken dahi çıkarmayacağına, ipi eskirse annesi gibi ipini değiştirip taşımaya devam edeceğine kendi kendine söz verir.

Yıllar sonra Beyrut'a taşınırlar. Rukiye, kadınların okuryazar olması için başlatılan bir hareketin içinde yer alır. Şâtîlâ'da bulunan bir kampta kadınları okumaya ikna etmek için ziyaret ettiğinde bir gerçeğe tanıklık edip şaşırır. Çünkü onun annesinden miras aldığı anahtarı boynunda taşıma alışkanlığını daha önceden aralarında hiçbir anlaşma olmaksızın kadınların çoğu alışkanlık edinmiştir.

"Beni altmışlı yaşlarda oğlu, gelini ve torunlarıyla birlikte yaşayan Ümmü İbrahim karşıladı. Kendimi tanıttım. Filistin Kızılay'ında çalışan Doktor Emin'in eşi olduğumu söyledim. O da Sa'sa köyünden olduklarını, orayı bilip bilmediğimi sordu. Cevabımı beklemeyip beni utançtan kurtardı, orayı ve yaşadıkları iki katliamı anlatmaya koyuldu: Şubattaki ilk katliamda bir kızımı kaybettim. Henüz beş yaşındaydı. Oraya, memleketimize defnettik. Yahudiler devlet olduklarını ilan ettikten beş ay sonra, Ekim ayında beldemize tekrar saldırdılar. İkinci bir katliam yapıp beldemizi ele geçirdiler ve bizi sürdüler. Ümmü İbrahim elini göğsüne uzattı ve bana bir iple boynuna astığı anahtarı gösterdi, 'Evimizin anahtarı' dedi. Daha sonra öğrenecektim kampta yaşayan kadınların annem gibi evlerinin anahtarlarını boyunlarında taşıdıklarını. Bazı kadınlar boynundaki anahtarı gösterip hangi köyden geldiklerini anlatıyordu. Bazen anahtarı görmesem de anahtarın takılı olduğu ipi boyunlarında fark ediyordum. Çoğu zaman bir kadın anahtarı göstermese ya da ben ipi göremesem de biliyordum; ip orada, hep elbisenin altında."[54]

Sonuç

Yazar düşündüklerini, hissettiklerini en etkili biçimde okura aktarmak için farklı

[53] Rıdvâ 'Âşûr, *Tantûriyye*, 92.
[54] Rıdvâ 'Âşûr, *Tantûriyye*, 93.

yollar tercih edebilir. Edebi sanatlarla süslediği yapıtında gizemi, anlatmayı arzu ettiklerini şekillendirirken toplum tarafından kabul görmüş tarihi şahsiyetleri, olayları ya da doğada var olan nesneleri, canlıları veya eşyaları sembol olarak kullanarak aktarmayı tercih edebilir. Edebiyatın hangi türü olursa olsun sembolik anlatımı kullanmaktan uzak duramaz. Filistinliler Birinci Dünya savaşından 1947'e kadar İngiliz idaresi altında yaşamış ve İngilizlerin desteği ile Filistin'e göç eden Yahudi işgalcilerle mücadele etmiştir. 1948'de yaşanan Nekbe ile birlikte topraklarına, mülklerine el konulan halk zorla yaşadıkları topraklardan çıkarılmış ve sürgün edilmişlerdir. Silahlı mücadeleyle vatanlarını, haklarını savunmaya çalışan, silahlı direnişi sürdüren Filistinliler kültürel alanda da kalemle kültürel direnişe devam etmişler, topraklarını işgal edenlerin zihinleri ve ruhları da işgal etmelerini engellemeye çabalamışlardır. Geri dönme ümidiyle evlerinden çıkan, Filistin içinde ve dışında bir anda mülteci durumuna düşen halkın yaşadıklarını dile getiren yazarlar vatan hasretini bazen bir anne, evlat bazen de sevgiliye benzeterek anlatmıştır. Bazen deniz bazen köprü vatana kavuşmanın sembolü olmuştur. Filistinli şairler, hikâye ve roman yazarları ayrıca sanatın diğer dallarında uğraş veren sanatçılar Filistin direnişinin ve eve dönüşün en önemli simgelerinden olan anahtar metaforunu eserlerinde hep kullana gelmiştir. Mehcer, Nekbe, Eve Dönüş, Diaspora Edebiyatı gibi isimlerle adlandırılan Direniş Edebiyatı anahtarı maddi bir varlık olmaktan çıkararak manevi bir varlığa, ulvî bir hisse dönüştürmüştür.

Evleri yerle bir edilmiş ya da ele geçirilip müsadere edilmiş insanlar için anahtar kapıyı açıp yuvalarına girecekleri bir demir parçası olmaktan çıkmıştır. O, hatıralarda var olan, kalpte taşınan vatan gibi boyunlara takılıp taşınan mukaddes bir emanettir. Siyonizm'in köksüzleştirme ve unutturma politikalara karşı çıkan toplumsal bir hafızadır. Nesilden nesile aktarılan kutsal bir emanettir.

Anahtar, Filistinli yazarların eserlerinde Filistinli kimliğinin unutulmaması, korunması için dile getirilen bir değerdir. Filistin içerisinde hakları gasp edilerek yaşamaya mecbur bırakılanlar için mücadele ruhunun simgesidir. Filistin dışında farklı ülkelerde yaşayanlar için aslını unutmamanın, vatan sevdasından vazgeçmemenin, bir gün mutlaka evlerine döneceklerine dair ümitlerini diri tutmalarının sembolüdür.

Anahtar Filistin'in kendisidir. Filistin'de yaşanan acıların, sürgünlerin, dünya tarafından terkedilişin açtığı derin yaraların, yerle bir edilmiş köylerin ve şehirlerin asli hallerinin, mukaddes beldelerin suretlerinin, bilincin, direncin en önemlisi Filistinli kimliğinin yüklendiği bellektir.

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The authors declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Artificial Intelligence Statement / Yapay Zeka Beyanı: No artificial intelligence tools were used in this study. / Bu çalışmada herhangi bir yapay zeka aracı kullanılmamıştır.

Kaynakça

Abdülkâdir Feydûh. *Delâiliyyetü'n-nassı'l-edebî*. Cezair: Dîvânü'l-Matbû'atü'l-Câmi'ıyye, 1993.

Ahmet Türkkan. "Anahtarını İki Müslüman Ailenin Koruduğu Kilise: Kıyamet Kilisesi". *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 10/2 (2013). https://dergipark.org.tr/tr/pub/milel/article/260948?issue_id=24669#article_cite

'Avni Fâris, Abdullah 'Adevî. *Silsiletu'n-nuhbetu'l-filıstîniyye 5*. İstanbul: Vision, 2022.

Cihâd Süleyman el-Mısrî. *Remziyyetu miftâhıl-'avde fi'l-edebiyyâti'l-mer'etı'l-filıstîniyyetı'l-lâcie ve ın'ıkâsıha fî 'âmâli'l-mübdı'îni'l-filistînıyyîn*. Filistin: Bedîl el-Merkezi'l-Filistînî, 2011.

Derviş el-Cundî. *er-Remziyyetü fi'l-edebi'l-'arabî*. Kahire: Dârun-Nahdatı Mısr, 1958.

Dr. Necvâ Anûs. "Şemsûn ve delîle fî mesrahı Müîn Ibsûsî". *Mecelletü'l-Kâhıra* 85 (1988).

Ekrem Müsellem. "Sittûne nekbe: es-seccâde bikâmili nukûşihâ". *Sahîfetu'l-Eyyâmi'l-Filıstînıyye* (20 Mayıs 2008). https://al-ayyam.ps/public/pdfs/2008/05/20/p33.pdf

Fârûk el-Mevâsî. "el-Miftah". ed-Dîvân. Erişim 20 Ekim 2025. https://www.aldiwan.net/poem105548.html

Garazu'd-Dîn Câzî. "en-Nekbe ve delâlâtuhâ fi'l-edebi'l-filıstînî". *Mecelletü'l-Edeb* 71 (Mayıs 2025).

Gassân Kenefânî. *el-Âsâru'l-kâmile*. Beyrut: Müessetetü'l-Ebhâsi'l-'Arabiyye, 3. Basım, 1987.

Gassân Kenefânî. *el-Edebü'l-filıstînıyyi'l-mukâvım tahte'l-ihtilâl 1948-1968*. Beyrut: Muessesetü'l-Ebhâsil-'Arabî, 1987.

İbn Manzûr. *Lisânu'l-'arab*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1994.

İbrahim Fethi. *Mu'cemü'l-müstalahâti'l-edebiyye*. Tunus: el-Müessesetü'l-'Arabiyyetu li'n-Nâşirîni'l-Mübdi'în, 1986.

Kudâme b. Câfer, Nakdü'n-Nesr, Tahkik: Dr. Tâhâ Hüseyin Bek, Abdülhâmîd el-'Ibâdî. *Nakdü'n-nesr*. Kahire: Matbaatü'l-Emîriyyeti Bûlâk, 1941.

Mahmud Derviş. *el-'Âmâlü'l-kâmile*. Mısır: ed-Dâru'l-Mısrıyye, 2011.

Mehmet Harmancı. *İslam Felsefesinde Metaforik Üslûp*. Ankara: Hece Yayınları, 2012.

Meryem Mûhlis Yahyâ Berzak, Nâsuriddîn İbrahim Ahmed Hüseyin. "Edebü'l-'avde ve mezâmînihî fi'ş-şi'ri'l-filıstînî". *Mecelltü'd-Dirâsâti'l-Edebiyye* 2 (2019), 170.

Mîkâîl Maksî İskender. *el-Kudsü 'abra't-târîh*. Kahire: Mektebetü'l-Iskenderiyye, 1972.

Muhammed Fettûh Ahmed. *er-Remzü ve'r-remziyye fi'ş-şi'ri'l-mu'âsır*. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 3. Basım, 1984.

Müîn Ibsûsî. *el-'Âmâlü'ş-şi'rıyyetu'l-kâmile*. Beyrut: Dâru'l-'Avde, 2008.

Ramazan Ömer. "Edebü'l-'avde; Kırâe fî delâlâti'l-'unvân ve ırtıbâtihâ". *Şarkiyat Mecmuası* 46 (2025), 465.

Rıdvâ 'Âşûr. *Tantûriyye*. Kahire: Dârü'ş-Şurûk, 2010.

Rulâ Yûsuf Subhî Usfûr. *er-Remzü fi'ş-şi'rı'l-filıstînıyyı'l-mu'âsır*. Ürdün: Ürdün Üniversitesi, Doktora Tezi, 2013.

Sâir Yûsuf 'Avde. "Edebü'n-nekbe". *Mecelletü'l-Edeb* 71 (Mayıs 2025).

Semîr 'Atiyye. "Delâlatü'l-'avde fî kasâidi'ş-şa'iri'l-mağribî Hasen el-Ümrânî". *Mecelletü'l-'Avde* 11 (2008). https://alawda-mag.net/ar/ثقافة-العودة/ ادب-العودة/ دلالات-العودة-في-قصائد-الشاعر-المغربي-حسن-الأمراني

Sultan Şimşek. *Edebü'l-'Avde Kavramı ve İlyas Hûrî'nin Bâbü'ş-Şems Romanı*. İstanbul: Demavent Yayınları, 2020.

Turan Karataş. *Edebiyat Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Sütun Yayınları, 2011.

Yasemin Uzun. "İhap Hulusi Görey'in Banka Afişlerinde Metafor ve Alegorik Anlatım". *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi* 1 (2025). https://doi.org/10.7816/ulakbilge-13-94-06

Yûsuf Hıddînî. *Mevsû'âtü'ş-şi'ri'l-filıstînî*. Dımaşk: Tûtûl li't-Tıbâ'a ve'n-Neşr, 2021.